

HET TOERISME TE BRUGGE 1890-1914

FRANK WELVAERT

De toeristische sector is in het laatste decennium een allesomvatend internationaal fenomeen geworden, dat zich vertaald heeft in een aantal vormen, afhankelijk van de beschikbare mogelijkheden. Een zomer- of wintervakantie, een weekend aan zee of in de bossen en recentelijk de opening naar de Derde Wereld : het is kenschetsend voor het uitgebreide gamma van het toeristisch aanbod. Heel wat componenten van onze samenleving zijn nauw betrokken bij de toeristische industrie, zoals de economische structuur en dito politiek, de technische evolutie, de culturele dimensie en last but not least de meteorologische factor.

Daar deze elementen zo intens verbonden zijn met het leven van elke dag, wordt het een interessant studieobject, geknipt voor een multidisciplinaire aanpak. De eerste schuchtere passen op het onderzoeksterrein werden na de eerste wereldoorlog gezet door mensen uit de rechtswereld, die belangstelling hadden voor het toeristisch marktonderzoek «avant la lettre»¹. In ons land werd de polsslag van het toeristisch leven voor het eerst opgemeten in de zestiger jaren onder impuls van het Westvlaams Economisch Studiebureau. Economen onderzochten de trendgevoeligheid van het verschijnsel en probeerden om een toeristische marktstrategie op te stellen.

1. WARNECKE H., *Der Fremdenverkehr, seine volkswirtschaftliche Bedeutung und seine Regelung*. Halle a/S., 1921.
MONGINET M.L., *Action collective en faveur du tourisme étranger en France*. Bordeaux, 1933.
TRIMBACH A., *Le tourisme international. Son importance dans l'économie mondiale. Les grands courants touristiques. Leurs facteurs*. Paris, 1938.

In de historische hoek bleef het stil en leek het erop dat toerisme een voorrecht zou blijven van economische studiecentra. Hierin is sinds enkele jaren verandering gekomen door toedoen van prof. dr. R. Van Eenoo, verbonden aan de R.U.G., die binnen het seminarie nieuwste geschiedenis startte met een onderzoek naar het ontstaan en de evolutie van het toeristisch bedrijf. Dit resulteerde tot op heden in twee licentiaatsverhandelingen onder zijn promotorschap². Hiermee lijkt een nieuwe bron voor de geschiedschrijving aangeboord te zijn, naast mentaliteit, sport en cultuur, die reeds deel uitmaakten van de nieuwe aanpak.

De betekenis beschrijven van het begrip «toerisme» is op het eerste gezicht een overbodige opgave, zeker als men ziet welke impact deze vorm van vrijetijdsbesteding in onze maatschappij gekregen heeft. Het groeiproces in de 19e eeuw van het toerisme valt moeilijk te begrijpen zonder de relatie te leggen met de factor «vrijetijd». De Franse historicus J. Fourastié heeft het over een nieuwe fase in de maatschappelijke evolutie, de tertiaire beschaving of het tijdperk van de vrijetijd. Daarvoor is eerst verzadiging nodig in het secundair of industrieel tijdperk, zodat de belangstelling kan verlegd worden naar de niet direct nuttige behoeften³. Feit is dat bepaalde hoge kringen in de industriële samenleving deze verzadiging schijnen bereikt te hebben in de 2e helft van de 19e eeuw.

Men kan het toeristisch aanbod grosso modo in drie types opsplitsen : de kust, de stad en het berg- of heuvelland. Naargelang de geografische omstandigheden kunnen deze types samenvallen, hetgeen dan bijzondere toeristische perspectieven opent. Bij het bestuderen van het ontstaan en de evolutie van het toerisme, moet men rekening houden met een aantal factoren. In de eerste plaats dient gezocht te worden naar de basiselementen van het bewustwordingsproces. Ten tweede moet een organisatie in het leven geroepen worden om de beweging institutioneel vorm te geven. Propaganda

2. CONSTANDT M., De evolutie van het toerisme te Oostende (1874-1914). Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1980.

WELVAERT F., Het toerisme te Brugge 1890-1914. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1982.

3. FOURASTIÉ J., *Le grand espoir du XXe siècle*. Paris, 1963, p. 148 en p. 313.

moet als derde fase een brug bouwen tussen de aanbieder en de vrager. In de vierde plaats vormt de toeristische infrastructuur het noodzakelijk complement van de vorige drie. Tenslotte moet men de aandacht richten op de cliënt, de toerist zelf, hetgeen bij een historische benadering veruit de moeilijkste opgave is.

In dit artikel willen we de aandacht vooral toespitsen op de propaganda, de toeristische infrastructuur, meer in het bijzonder het logiesaanbod en de toerist zelf. We willen de problematiek schetsen in Brugge vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw tot de vooravond van de eerste wereldoorlog. Per onderdeel zullen we telkens een korte probleemstelling aangeven, doch in essentie komt alles neer op drie grote vragen : hoe werkte het propaganda-instrument, wat hield het logiesaanbod in en wie was die bezoeker van Brugge ?

I. PROMOTIE VAN HET TOERISTISCH PRODUKT BRUGGE OMSTREEKS 1895-1914

Toeristisch succes is gekoppeld aan een goed promotiebeleid, hetgeen neerkomt op het aanbieden van een totaalbeeld, waarin alle mogelijke facetten aan bod komen. Een stad, een streek of een land dient zich te verkopen op de toeristische markt. De toerist wil het gepresenteerd zien als deel van een algemene ervaring, die zal beoordeeld worden op grond van de gedane verplaatsing, de accommodatie en het onthaal ter plaatse. Propaganda voeren heeft een aantal functies : het laten kennen van het patrimonium ; het meedelen van de bezoeksfaciliteiten ; het afzetten tegen campagnes die de aantrekkelijkheid teniet doen. Zij moet ook de intenties van de cliënt kennen en op insinuerende toon de typische trekjes beklemtonen. Deze elementen zullen als uitgangspunt dienen voor een onderzoek naar de mogelijkheden, de middelen en verwezenlijkingen van de Brugse promotiepolitiek⁴.

Hoe probeert Brugge zich te verkopen aan de toerist ? Gebeurt dit in

4. MONGINET M.L., p. 119. Hij beschrijft de ideale propaganda als : «La présence partout par la publicité à l'extérieur et le bon accueil, qui est la meilleure des publicités à l'intérieur».

samenwerking met één of andere organisatie, welke middelen gebruikt men en wie probeert men te bereiken ? Om praktische redenen onderscheiden we een aantal promotiemogelijkheden : via nationale instanties ; via privé-verenigingen ; via het eigen stedelijk initiatief of de persmedia.

I.A. Promotie via nationale instanties

Omdat de spoorweg in de 2e helft van de 19e eeuw het transportmiddel bij uitstek was voor de toerist, leek het ook logisch dat deze instantie voorop zou lopen in de toeristische propaganda⁵. De Belgische Staatsspoorwegen probeerden om op een professionele manier aan reclame te doen, bevoordeeld door haar nationale invloed en de financiële steun van de staat. Brugge werkte geregeld samen met deze instantie of met de privé-maatschappij van de Lijn van West-Vlaanderen. Naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1895 in Amsterdam voerde men actie met beide maatschappijen⁶. Zes jaar later poogde men om via deze kanalen kijkers te lokken naar de Heilige Bloedprocessie, onder andere door een publiciteitscampagne in Noord-Frankrijk⁷. In 1901 werd begonnen met het promoten van een politiek van goedkope treinreizen ten voordele van de tentoonstelling der Vlaamse Primitieven⁸. Uit deze acties bleek de praktische ingesteldheid van de spoordiensten en de ernst waarmee men het toerisme wilde stimuleren. Brugge begaf zich tevens op het vlak van de reis- en spoorguidsen. Zo bekwam het een bijzondere vermelding in de «Dover-Ostend European Guide» van 1909 ; aan de agentschappen van de Belgische Spoorwegen deelde men in 1910 guidsen uit van Brugge om aan de vreemde toeristen te geven ; het stadsbestuur betaalde een bijdrage voor vermelding in de

5. België volgde daarin Groot-Brittannië met enige achterstand, want ginder was het toeristisch gebeuren grotendeels door de privé-spoorwegmaatschappijen uit de grond gestampt.

6. SAB, Exposition 1895-1901 : IXb275. Amsterdam 1895.

7. Gemeenteblad van Brugge, 13 april 1901, pp. 258-263.

8. SAB, Exposition 1895-1901 : IXb275. De Vlaamse Primitieven in 1902. Deze politiek werd fel gesteund door J. Liebaert, de toenmalige spoorwegminister.

gids van de North-Eastern Lancashire an Yorkshire Railway naar aanleiding van de Zeebrugge-Hull lijn in 1910. Dit zijn slechts enkele voorbeelden uit de talloze vermeldingen in dergelijke gidsen kort na de eeuwwisseling. De samenwerking met de spoorwegen nam nog toe na de stichting van de toeristische vereniging Die Roya in 1908. Tenslotte willen we wijzen op de rol van de spoorweginstanties als tussenpersoon bij een project. Zo verleende de Brugse gemeenteraad een subsidie van 200 fr. voor het geven van 8 voordrachten in Londen en 12 in de rest van Engeland over de Belgische steden, op voorwaarde dat Brugge voldoende aan bod zou komen.⁹ Samenwerking met de spoorweg gebeurde meestal naar aanleiding van bijzondere manifestaties en had een tweeledig karakter : enerzijds door inlassingen in reis- en spooigidsen en anderzijds als bemiddelaar bij het leggen van promotiecontacten. Campagne voeren met een dergelijke instantie had het grote voordeel dat men een breed en internationaal publiek bereikte.

Een tweede nationale instantie was de «Ligue Belge de Propagande pour visiteurs étrangers». Deze groepering wilde vreemdelingen aantrekken door een rationele propagandapolitiek. Jaarlijks liet men boekjes drukken waarin België aantrekkelijk voorgesteld werd en voerde men acties op de stoombootlijnen van Amerika en Engeland naar ons land. Door het uitdelen van alle mogelijke toeristische informatie op grote internationale tentoonstellingen, probeerde men door te dringen in Frankrijk, Zwitserland en Duitsland¹⁰. Het was de liberale tegenhanger van de toeristische vereniging Die Roya, Brugge-Voorwaarts, niet ontgaan dat de Propagandabond enige invloed kon uitoefenen op de internationale markt. Hun verzoek om Brugge lid te laten worden van deze bond werd echter niet gehoord, doch in 1910 keerde het tij vrij onverwacht. Het comité van de Brugse sectie voor de wereldtentoonstelling van 1910 te Brussel vroeg 12.000 fr. voor de oprichting van een reclamepaviljoentje. De

9. SAB, Verslagen der zittingen van het college van burgemeester en schepenen SC. 68 : zitting 5 oktober 1900, blad 43.

10. SAB, Police renseignements 1912 : VIIb236. Brief van 17 januari 1912 van de «Ligue» aan het stadsbestuur. Uit de briefhoofding komen we te weten dat deze vereniging internationaal meetelde, want men vermeldde burelen in de Galerie du Roi te Brussel, Regent Street te Londen, Fifth Avenue in New-York en de Hohe Strasse in Keulen.

gemeenteraad was het eens over het nut van een dergelijk initiatief, maar twijfelde aan het rendement in verhouding tot het gevraagde bedrag en verleende daarom slechts 10.000 fr.¹¹. Het comité zag zich nu genoodzaakt om af te zien van de realisatie van het project. Toen kwam J. Schramme, voorzitter van Die Roya, met een voorstel voor de pinnen van de Belgische Propagandabond, om één paviljoen van verschillende Belgische steden op te richten. Dit resulteerde uiteindelijk in het lidmaatschap van de Propagandabond ; men betaalde 600 fr. plus de onkosten voor het tentoongestelde materiaal¹². Het is duidelijk dat Brugge hier zowel publicitair als financieel een goede zaak deed. De poging van de vereniging om een vorm van solidariteit tussen de verschillende Belgische steden te smeden, was een belangrijke stap op weg naar een nationaal toeristisch beleid. Spijtig genoeg voor Brugge kwam het tot geen verdere samenwerking meer, ondanks het feit dat de Propagandabond persoonlijk contact hield met de raadsleden in tal van Belgische steden.

De laatste overkoepelende organisatie waar Brugge mee te maken had, was de «Collectivité des villes et communes belges», opgericht in 1914. Deze instantie hield zich bezig met de administratieve contacten tussen de gemeenten. Brugge werkte samen met deze vereniging naar aanleiding van de «Exposition de la Cité Moderne» te Lyon in 1914. De gemeenteraad kende een subsidie van 2.000 fr. toe, die besteed werd in overleg met het collectief¹³. Daar de tentoonstelling het gemeentelijk karakter en de daarbij horende aspecten belichtte, stuurde Brugge materiaal over het restauratiebeleid. Eigenaardig genoeg was ook Die Roya aanwezig op deze tentoonstelling met foto's van de voornaamste Brugse monumenten¹⁴. Op het vlak van de promotie stelde de «Collectivité des communes» weinig voor, doch haar streven naar coördinatie en administratieve eenheid had een positieve invloed.

11. Gemeentebld van Brugge, 23 april 1910, pp. 145-156.

12. Gemeentebld van Brugge, 28 mei 1910, pp. 206-210.

13. Gemeentebld van Brugge, 28 februari 1914, pp. 61-64.

14. Gemeentebld van Brugge, 16 mei 1914, p. 191.

I.B. Promotie via privé-personen of -verenigingen

Brugge deed ook beroep op privé-personen om promotieactiviteiten te voeren. Deze methode was bijzonder goed geschikt, mits de propagandist het aanbod aantrekkelijk wist in te kleden. Zo maakte A. Daled, één van de latere stichters van Die Roya, een aantal propagandatochten naar Nederland in de periode 1906-1908. Hij hield succesrijke voordrachten in Amsterdam, Leiden, Haarlem, Utrecht, Groningen, Den Haag en Dordrecht, hetgeen bij onze noorderburen «de begeerte deed ontstaan ons Noorder-Venetië te gaan zien»¹⁵. Als attaché bij het Stedelijk Museum voor Oude Meesters kon hij daarbij rekenen op financiële steun van het stadsbestuur¹⁶. Een andere kleurrijke figuur was de schilder V. Henneman, die tentoonstellingen en spreekbeurten hield in de Verenigde Staten en aandrong op een intensieve reclamecampagne zowel in Amerika als op de transatlantische scheepslijnen¹⁷. Het nut van dergelijke promotievormen bleek uit de talrijke aanvragen om inlichtingen, die later bij het stadsbestuur toekwamen.

Het leeuwenaandeel van het propagandawerk werd echter verricht door de Brugse toeristische verenigingen zoals Brugge-Voorwaarts en Die Roya¹⁸. Hun activiteiten bestonden uit het publiceren van persartikelen, het drukken van plakbrieven met zichten van Brugge of prentbriefkaarten met schilderachtige zichten, het uitgeven van geïllustreerde gidsen en folders. Beide verenigingen kenmerkten zich door een opvallend bewustzijn van de mogelijkheden van het kusttoerisme voor een stad als Brugge. Het spreekt vanzelf dat kunstenaars en schrijvers in grote mate bijdroegen tot het scheppen van een toeristisch aantrekkelijk Brugge, doch dit zou ons in deze kontekst te ver leiden.

15. DALED A., Algemeen verslag van de werkzaamheden der Vereniging sedert hare stichting voorgedragen ter Algemeene Vergadering van 10 mei 1912. Brugge, 1912, pp. 3-5.

16. Gemeentebld van Brugge, 16 maart 1908, pp. 182-184.

17. PBC, 106AD2 (1) : Brugge, gezien door vreemdelingen. In La Patrie van 26 januari werd een brief van V. Henneman aan het stadsbestuur gepubliceerd. Hij stelde voor om de salons van de transatlantische stomers te versieren met reclame voor Brugge, om aldus rijke toeristen aan te trekken.

18. WELVAERT F., o.c.

I.C. Promotie via het stedelijk initiatief

Ondanks het feit dat het Brugse stadsbestuur niet altijd begrijpend stond tegenover het aanwenden van propaganda, gebeurde er toch wel één en ander. Heel wat projecten werden op stapel gezet, doch de praktische uitwerking en het rendement waren niet steeds evenredig met de investering.

Uitgangspunt voor haar politiek was promotie door aanwezigheid op internationale tentoonstellingen. Tot de meest in het oog springende deelnames behoorden : de wereldtentoonstellingen van Chicago (1893) en Amsterdam (1895) door middel van een gezamenlijke reclamezuil met Oostende¹⁹ ; bescheiden deelname aan de wereldtentoonstelling van Parijs (1900) met zichten en folders ; deelname aan de tentoonstelling van St.-Louis (V.S.) in 1904 met een Vlaams kunstsalon ter waarde van 10.000 fr.²⁰.

In tweede instantie voerde Brugge promotie naar aanleiding van lokale manifestaties, zoals tentoonstellingen, inhuldigingen en andere feestelijkheden. Eén van de best georchestreerde campagnes in die zin, was de succesrijke tentoonstelling der Vlaamse Primitieven in 1902. De stad stuurde affiches naar de voornaamste gemeenten van België, zelfs tot in de Ardennen toe en daarbij moet men dan de politiek van goedkope treintickets in acht nemen, hetgeen een voorname stimulans was²¹. Mede door de toeloop van bezoekers opteerde men in datzelfde jaar voor het uithangen en verspreiden van affiches en bezoeksregelingen van de musea, samen met het drukken van folders om de bezienswaardigheden te laten kennen. Het stadsbestuur was ook grotendeels verantwoordelijk voor de propaganda rond de feestelijkheden van 1905 (75 jaar België) en de tentoonstelling en stoet van het Gulden Vlies in 1907 naar aanleiding van de inhuldiging van de haven van Zeebrugge.

Een laatste mogelijkheid bestond in het uitdelen van informatie over

19. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Chicago 1893 en Amsterdam 1895. Deze laatste tentoonstelling stond in het teken van de reis- en hotelindustrie.

20. Gemeentebld van Brugge, 21 november 1903, pp. 476-481.

21. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : tentoonstelling der Vlaamse Primitieven 1902. Reeks brieven aan de gemeentebesturen in België.

de stad. Zo gaf men bij de opening van de Zeebrugge-Hull lijn, een aantal Engelse gidsen aan de stoombootmaatschappij om uit te delen aan de reizigers²². Verdere activiteiten op dit vlak gebeurden meestal in samenwerking met de spoorweg of de privé-verenigingen.

Het stadsbestuur voerde dus geregeld actie, doch het rendement stond nooit in verhouding tot de financiële inspanning, deels door de lage propagandawaarde van het initiatief en deels door een gebrek aan coördinatie en praktische ingesteldheid bij de organisatie. De oorzaak hiervan is te zoeken in de conservatieve opvatting van het begrip toerisme. Volgens de gemeente was het toerisme een aspect van het economisch leven naast vele andere. Men had een mooie inhoud, doch voor een aantrekkelijke verpakking was geen geld beschikbaar. Wanneer we een dergelijke houding vergelijken met het beleid in Engeland, Duitsland of Frankrijk, dan stellen we vast dat Brugge een defensieve toeristische politiek voerde. Men was zich niet terdege bewust van de factor «publiciteit» als drijvende kracht achter een dynamisch beleid. Op basis van de gemeentebleden tot 1908 kan men het volgende beeld distilleren met betrekking tot het toerisme. De toerist kwam naar Brugge om de monumenten te bekijken en te genieten van de schilderachtige gezichten. De bezoeker zelf moest dan maar zorgen voor de mond aan mond reclame. Feesten en allerlei manifestaties kostten veel geld en waren niet nuttig. Men verleende enkel subsidies als de initiatieven bijdroegen tot voorspoed van de handel en neringen. De stad zag geen wezenlijk voordeel (wat betreft het toegestane bedrag in verhouding tot het rendement) in publiciteitscampagnes langs de kust, of in samenwerking met andere steden. Samenvattend kan men stellen dat het stadsbestuur tot 1908 niet wilde aanvaarden dat een investering van tijd, geld en inspanning nodig was, opdat de toerist voor inkomsten zou zorgen. Toen de wind plots draaide in 1908 door de oprichting van de katholieke vereniging Die Roya, was daar meer politiek opportunisme mee gemoeid dan eigenlijke bekommernis, maar op langere termijn werkte dit in het voordeel van de toerist.

22. Gemeentebleden van Brugge, 9 juni 1906, pp. 407-409.

I.D. Propaganda via de pers

Het spreekt vanzelf dat het persmedium één van de beste instrumenten was om propaganda te maken, om een stad positief of negatief te belichten. Het stadsbestuur zorgde er dan ook voor dat persmensen altijd goed ontvangen werden. Het feit dat onze toeristen zich onder het toenmalige lezerspubliek bevonden, was een buitenkans die men met beide handen moest grijpen.

Dag- en weekbladen behoorden tot de meest gelezen druksels in die tijd en onze aandacht gaat dan ook eerst naar de mogelijkheden op dat terrein. Het was voor Brugge van groot belang om in het buitenland cliënteel te kweken dat «Bruges-minded» was. Kort na de eeuwwisseling kreeg men geregeld Engelse journalisten op bezoek, via bemiddeling door het agentschap van de «Belgian State Railway and Mail Packet Service». De Belgische spoorwegverantwoordelijken in Engeland wezen voortdurend op de mogelijkheden van dergelijke bezoeken op het vlak van de promotie²³. Mits de journalisten goed te ontvangen, stak er voor de stad heel wat promotie in; daarvoor hoeven we maar de aanwezige groepen na te gaan: The Liverpool Daily Post, The South Eastern and Chatham Post, The Birmingham Post, The Yorkshire Herald, The Sheffield Daily Herald, Punch, The London Illustrated News en The Sketch²⁴. Artikelen in deze bladen bereikten mogelijk toeristisch cliënteel in de sterk geïndustrialiseerde centra, waar de middenklasse en zeker de «upper-class» toeristisch beïnvloedbaar was. Toerisme was in het Georgiaanse en Victoriaanse Albion uitgegroeid tot een merkwaardig modeverschijnsel, een must als het ware voor éénieder die iets wilde betekenen in het establishment²⁵.

23. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Brief van 14 augustus 1901 aan het stadsbestuur door Piddington, de officiële agent van de B.S.R.M.P.S.
SAB, Verslagen der zittingen van het college van burgemeester en schepenen SC. 69 : zitting 14 augustus 1901, blad 67. Brugge bereidde een gulle ontvangst voor met koetsen, geleide bezoeken en een receptie op het stadhuis.

24. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Brieven over bezoeken van journalisten in 1901 en 1902.

25. WALTON J.K., The demand for working-class seaside holidays in Victorian England, in : The Economic History Review, sec. series, vol. XXXIV, nr. 2, may '81, pp. 249-265. Vanaf de jaren 1870 werd de toeristische vraag in Engeland groter door de stijgende levensstandaard, hetgeen leidde tot uitbreiding van de groep potentiële toeristen. De topklasse week daardoor uit naar residentiële vakantieplaatsen in eigen land ofwel naar het buitenland.

De fascinering van het middeleeuwse stadsbeeld begon ook in de Nieuwe Wereld door te dringen zoals bleek uit enkele persinitiatieven. In «Le Journal de Françoise» (revue bimensuel de Montréal) verscheen een artikel over Brugge in de reeks «Pèlerinages littéraires». In het nummer van 21 januari 1905 beschreef Cécile Laberge Brugge als inspiratiebron voor dichters en kunstenaars²⁶. De reeds eerder genoemde schilder V. Henneman meldde in 1907 aan La Patrie dat artikelen over Brugge verschenen waren in The Louisiana Journal Boothlay, Fosters Daily Democratic D., The Boston Globe, The Boston Evening Transcript en The Sunday Herald Boston²⁷. De invloed van propaganda in de Nieuwe Wereld zou zich echter pas na de eerste wereldoorlog manifesteren, wanneer de eerste groepen Amerikaanse toeristen naar het Europese continent kwamen. Zoals Waterloo in 1815 verantwoordelijk was voor de komst van de Britse toeristen naar het vasteland, zo betekende de eerste wereldoorlog het keerpunt voor de komst van de Amerikaanse toeristen.

In beide gevallen ging het in eerste instantie om het bezoeken van de slagvelden en het herdenken van gesneuvelde landgenoten. Vervolgens leidde deze eerste stap naar een bredere kennismaking met het oude Europa.

In Nederland bestond ook ruime interesse voor het middeleeuwse Brugge. Deze tendens was reeds ingezet in 1879 met de publicatie van «Het land van Rubens. Belgische reisherinneringen» van Conrad Busken Huet. Door de propagandatochten van A. Daled werd deze belangstelling nog versterkt, hetgeen bij de behandeling van de toerist verder zal blijken. De pers pikte in op deze trend en zo verschenen onder andere artikelen in de «Nieuwe Rotterdamsche Courant» (1907), in het geïllustreerde tijdschrift «De Prins» (1909)²⁸ en in de «Maasbode» (1910).

26. PBC, 106AD2 (1) : Brugge, gezien door vreemdelingen. Artikel in La Patrie van 11-12 maart 1905.

27. PBC, 106AD2 (1) : Brugge gezien door vreemdelingen. Artikel in La Patrie van 26 januari 1908 over de brief van december 1907, geschreven door V. Henneman.

28. DALED. A., Algemeen verslag van de werkzaamheden der Vereniging sedert hare stichting voorgedragen ter Algemeene Vergadering van 10 mei 1912. Brugge, 1912, pp. 13-14.

De reeks voorbeelden geeft aan dat de pers als medium voor toeristische propaganda zeer goed geschikt was. Het feit dat we hier slecht nader ingingen op Engeland, Amerika en Nederland, wil zeker niet zeggen dat de invloed tot die landen beperkt bleef. Verder zal dat nog blijken.

Bij de tijdschriften en magazines zet de trend die we bij de dag- en weekbladen aantreffen, zich nog uitgesprokener door. Brugge was nu éénmaal een dankbaar object voor geïllustreerde kunstbladen. De talrijke internationale publicaties waren vooral gericht op het kunsthistorisch aspekt van de stad, maar door hun verspreiding en het bekend worden van de naam Brugge kwam dit ten goede aan de toeristische ontplooiing. Uit de talrijke voorbeelden namen we enkele die tekenend waren voor de internationale weerklank: *Tilskueren* (1903-Kopenhagen), *Der Akademiker* (1910-München), *l'Echo de Paris* (1899-Parijs), *The Connoisseur* (1907-Londen), *Emporium* (1902-Bergamo), *Woord en Beeld* (1898-Haarlem), *Star-ye Gody* (1907-St.-Petersburg). De naam en de betekenis van Brugge als kunststad werd voornamelijk gemaakt naar aanleiding van de tentoonstelling der Vlaamse Primitieven in 1902 en deze van het Gulden Vlies in 1907. De lezers van deze kunsthistorische beschouwingen waren ook potentiële toeristen, doch hun interesseveld was misschien meer doelgericht dan bij de vorige groep, die meer aangetrokken werd door de romantische mythe van het oude Brugge.

Het is vanzelfsprekend dat ook de boekenmarkt kon bijdragen tot de promotie van Brugge. Na 1890 steeg het aantal uitgaven over Brugge opmerkelijk, cfr. de talrijke reisgidsen, reisbeschrijvingen, stadsmonografieën enz... Thematisch gezien werd het grootste deel van de publikaties ingenomen door gidsen en stadsbeschrijvingen, die gekenmerkt werden door een romantische ondertoon. Het feit dat hun belang nog toenam in vergelijking met de 2de helft van de 19e eeuw, wees op de steeds groeiende afzetmogelijkheden van een dergelijke vorm. Door het verleggen van het accent naar de toerist in se, steeg de behoefte naar vulgariserende werken van toeristische aard.

I.E. BESLUIT

Als we alles proberen te meten in termen van succes stellen we vast dat dit zo goed als onmogelijk is, omdat vrijwel geen bezoekers-

en/of overnachtingscijfers bekend zijn. Daarom is elke conclusie over deze materie enigszins speculatief. De inhoud en de uitwerking van de propaganda-initiatieven van stadswege waren niet altijd sterk publicitair gericht ; ze hadden eerder het aanprijzen van de schoonheid en grandeur van het middeleeuwse Brugge op het oog. In die zin voerden de toeristische verenigingen een efficiënter beleid, omdat zij zich op het standpunt van de cliënt probeerden te plaatsen en aldus begrip oprichtten voor de wezenlijke behoeften van diezelfde toerist.

De akties van de spoorweg en de persmedia hadden de grootste kansen op succes omdat ze een breed publiek bereikten, sterk internationaal gericht waren en stimulerend op de massa inwerkten. Het toenemend gebruik van gidsen en beschrijvingen en van druksels in het algemeen, menen we te kunnen verklaren door een groeiend individueel bewustzijn bij de toerist. Dit is zeer moeilijk te bewijzen ; daarvoor zou een uitgebreid onderzoek noodzakelijk zijn naar de gebruikintensiteit van de gidsen, wat praktisch niet te realiseren valt op basis van het bestaande bronnenmateriaal. Vaststellingen zoals deze van J. Coucke, die in 1902 Engelse bezoekers van Brugge zich ziet oriënteren met hun Baedeker, zijn immers te tellen op één hand²⁹.

II. HET LOGIESAANBOD TE BRUGGE 1891-1914

Organisatie van het onthaal en een uitgebreide keuze van verblijfsmogelijkheden behoren stellig tot de belangrijkste facetten van een goed toeristisch beleid. De reiziger heeft immers accomodatie nodig om te slapen alsmede gelegenheid om maaltijden en drankjes te nuttigen. Deze vorm van infrastructuur staat in wezen los van het doel van de trip. Afhankelijk van hetgene men wil doen en het beschikbare budget, wordt de accomodatievorm gekozen. Omstreeks de eeuwwisseling was de keuze meestal beperkt tot hotel, pension of appartement.

29. COUCKE J., *l'Exposition des Primitifs Flamands à Bruges. Essai psychologique*. Bruxelles, 1902, p. 4.

De eerste hotels die naam waardig, dateren uit de 18e eeuw ; de feitelijke doorbraak kwam pas in de 2de helft van de vorige eeuw. Tot aan de industriële revolutie was het hotel gesitueerd in steden en plaatsen langs de routes van de postkoetsen en beurtschippers. De snelle evolutie van het treinverkeer bracht echter nieuwe zones tot ontwikkeling, zoals bijvoorbeeld de kust³⁰. De hotelsector verrees er als het ware uit het duinenzand. In Brugge lag de situatie helemaal anders, omdat daar een bestaande hotelinfrastructuur aanwezig was. Het ging om bestaande hotels of nieuwe hotels in bestaande gebouwen. Daar kwam verandering in door de inplanting van een station op de Vrijdagmarkt in 1838. Het functiepatroon van de binnenstad werd daardoor grondig veranderd. De Zuidzandstraat en Steenstraat kwamen nu tot ontwikkeling daar waar tot dan toe de Vlamingstraat de belangrijkste handelsstraat was met winkels, hotels en restaurants³¹.

Onze problematiek gaat dan ook uit van de wezenlijke behoefte van elke toerist. Wat is er voorhanden en hoeveel kost het ? Alhoewel de accommodatie slechts een middel is om een reis en een verblijf mogelijk te maken, is het toch van groot belang bij de beoordeling van de trip achteraf.

De identifikatie van het logiesaanbod voor de betreffende periode gebeurde op basis van de Baedekerreisgidsen, omdat deze reeksen meest objectief bleken na vergelijking met andere. Onze interesse ging daarbij uit naar het aantal beschikbare kamers en de verschillende prijzen in verhouding tot het comfort. Omdat uit de verschillende cijferreeksen diverse prijsklassen naar voor kwamen, afhankelijk van de ligging, deelden we de binnenstad op in drie zones :

30. Deze evolutie was vooral spectaculair in Groot-Brittannië, waar de relatie spoorweg-toerisme soms uitgroeide tot een echte éénheid. Zo pompte de Manchester-Sheffield and Lincolnshire Railway meer dan 100.000 pond in de uitbouw van de badplaats Cleethorpes aan de Engelse oostkust. De complete toeristische infrastructuur werd gebouwd en uitgebaat door de maatschappij. (cfr. LELEUX R., *Regional History of the railways of Great Britain* vol. IX. The East Midlands. London, 1976, pp. 221-228.) Ook onze kust ontwikkelde zich na de aanleg van de spoorweg, zoals Oostende (cfr. CONSTANDT M., o.c. en Blankenberge na 1868, opening van de spoorverbinding met Brugge (cfr. BILE E., *Blankenberge door de eeuwen heen*. Brugge, 1967.)

31. 't Zand vroeger, nu, straks. Brugge, stadsbestuur, 1979, p. 14.

- het stationskwartier : hotels in de omgeving van het station waren commercieel aantrekkelijk voor de uitbater en makkelijk te bereiken voor de vreemde toerist.
- invalswegen naar het centrum : Zuidzand- en Steenstraat, Noordzand- en Geldmuntstraat, de aangewezen straten om van het station naar de Grote Markt te gaan.
- rest van de binnenstad : gebied waar de andere hotels (meestal) verspreid liggen.

Voor deze drie zones samen kwamen we tot 30 hotels³². Dit sluit natuurlijk niet uit dat er nog andere waren doch voor ons onderzoek weerhielden we enkel deze die in de reisliteratuur voorzien waren van de nodige gegevens. De pensions behandelen we afzonderlijk omdat we geen identieke geografische indeling konden maken wegens gebrek aan informatie. Om volledig te zijn namen we ook verhuring van appartementen op in ons overzicht, doch het zal duidelijk zijn dat deze vorm weinig reële betekenis had voor het toenmalige stadstoerisme.

Tenslotte is het onze bedoeling om deze analyse reliëf te geven door een tweeledige oppervlakkige vergelijking op te stellen. Enerzijds door de verblijfskosten te toetsen aan de verdiensten van twee type-werknemers voor 1914 en anderzijds door dit toe te passen op dezelfde type-werknemers in 1982. Dit zou ons dan in staat moeten stellen om het begrip «toerisme» als vrijetijdsbesteding beter te evalueren.

II.A. Uitbatingsvormen in de logiesector

In Europa is het hotel bijna een eeuw lang een typisch familiebedrijf geweest. De ambachtelijke kleinschalige structuur overheerste tot ver na de tweede wereldoorlog. Een goed hotelier was in de eerste plaats iemand die een goed maal kon bereiden, hetgeen bijdroeg tot de standing van het hotel. De betere hotels hadden dan ook meestal een gerenommeerd (café)restaurant. De nadruk lag in de loop der eeuwen vooral op dat gedeelte, het logies werd veeleer als bijzaak

32. Zie de hotellijst die verderop voorkomt.

gezien³³. Dit betekent daarom nog niet dat de hoteluitbating een zaak was van de lokale bevolking. Op internationaal niveau gold bijvoorbeeld de alomtegenwoordigheid van vreemdelingen in de hoteldirecties. Zo hadden heel wat Duitsers de leiding in handen van hotels in Frankrijk vóór de eerste wereldoorlog³⁴.

Aan de hand van deze algemene vaststellingen willen we de toestand in Brugge schetsen. Daar we slechts reisgidsen gebruikten en geen kadastrale bronnen raadpleegden kunnen we slechts algemene opmerkingen maken, die echter richtinggevend kunnen zijn bij verder onderzoek. Welnu, van de 30 ons bekende hotels hebben we er van 28 de uitbaters gevonden. De verscheidenheid van de namen wees erop dat het meestal om kleine familieuitbatingen ging. Over eventuele vormen van concentratie kunnen we ons niet uitspreken omdat we de familierelaties niet nagingen. Toch zou men een tweetal mogelijke concentraties kunnen onderscheiden :

- A. Deneus-Bosmans : Hôtel du Sablon
Le Panier d'Or
- Verbeke : Hôtel St.-Antoine (E. Clauw-Verbeke)
Hôtel du Cornet d'Or (E. Verbeke-De Man en later
A. Verbeke-Boone)

We willen echter geen definitieve uitspraken doen over deze vaststellingen ; daarvoor was het onderzoek te algemeen. Verder bleken er ook geen relaties te bestaan met internationale N.V.'s.

Een tweede opvallend feit in deze periode was de aanwezigheid van vrouwen als hoteluitbaatster :

- Hôtel Monbijou : wed. B. Wallays
Hôtel de Flandre : wed. E.H. Bensel
Grand Hôtel du Commerce : wed. C. Vanden Berghe en zn.
Hôtel St.-Amand : wed. A. Houdmont-Van Hove
Hôtel Victoria : mevr. Thomas-Tyberghein
Hôtel Halles de Paris : wed. L. De Jaegher

Deze rol is nog uitgesprokener als we de pensions erbij nemen :³⁵

33. KOSTERS M.J., Focus op toerisme. Inleiding op het toeristisch gebeuren. 's Gravenhage, 1981, p. 429.

34. MONGINET M.-L., p. 96.

35. We zijn slechts uitgegaan van onze lijst, want er waren nog andere zoals bleek uit de gids van Reed-Lewis «Bruges, an English Guide» (Bruges, 1895), die nog mevrouw Boniface, mevr. Grange en juffrouw Hubert vermeldde als uitbaatsters.

- Pension : mevr. Hoeck
- Pension : mevr. Glazier
- Pension Cosmopolite : wed. Verfaillie en zn.
- Pension : mevr. Galère
- Pension Internationale : mevr. Redlich

Als we deze gegevens verwerken bekomen we de volgende resultaten :

hotelsector :	6 op 30 = 20 %
pensions :	5 op 12 = 41,7 %
totaal :	11 op 42 = 26,2 %

In 6 van de 11 gevallen ging het daarbij nog om een weduwe. Een pasklare rationele verklaring is hiervoor niet direct te geven. De vrouwen hebben misschien de zaak overgenomen van de mannen na hun dood, ofwel ging de man uit werken en was zijn vrouw verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van het huis. Bovendien stond een vrouw meestal garant voor een goede keuken, hetgeen indertijd van belang was. Het zou de moeite waard zijn om dit sociaal verschijnsel eens dieper te analyseren.

In tweede instantie richtten we ons op de aanwezigheid van vreemdelingen in de hotel- en pensionsector. Afgaande op de namen van de uitbaters kwamen we tot de volgende vermoedens :

hotelsector :	6 op 30 = 20 %
pensions :	4 op 12 = 33,3 %
totaal :	10 op 42 = 23,8 %

Voorbeelden hiervan waren C.L. Schmidts (voorheen O. Steiniger) in het Hôtel de Londres, O. Klostermeyer in Hôtel Windsor, A. Günzler in Hôtel Memlinc enz... Hiermee vinden we iets terug van de opvatting van Monginet over Frankrijk. Zes van de tien uitbatingen waren in Duitse handen en gesitueerd in de betere hotels. In de reisgidsen staan ze op één uitzondering na (A. Günzler was directeur) vermeld als eigenaars. Zonder diepgaand onderzoek te hebben verricht menen we te mogen stellen dat de logiessector in Brugge gekenmerkt werd door kleinschalige familieuitbatingen, waarbij twee zaken opvielen : de aanwezigheid van vrouwen en de rol van Duitsers.

II.B. Accomodatie en prijzenstructuur in de logiesector

II.B.1. Accomodatie

Bij het doornemen van de toenmalige internationale reisliteratuur stelden we vast dat de Belgische hotels qua comfort slechts ten dele konden rivaliseren met Frankrijk, Zwitserland, Groot-Brittannië en Duitsland³⁶. Daarentegen waren onze hotels merkelijk goedkoper. In de grote steden en aan de kust kon men de beste hotels aantreffen, meestal met voortreffelijke restaurants en een goeie wijnkelder. Meestal waren ze proper, hadden uitstekende bedden, maar de verplichte taks op de kaars (niet meer vanaf 1901) werd vooral in de Engelse gidsen als zeer conservatief aanzien. De Europese hotelnormen lagen in Europa rond de eeuwwisseling aan de lage kant :

grote hotels : \geq 100 kamers

gemid. hotels: 50 à 100 kamers

kleine hotels : \leq 50 kamers³⁷

Het ligt nu in onze bedoeling om deze algemeen heersende opvattingen te toetsen aan de situatie in Brugge. Als men stelt dat de Belgische hotels niet het peil haalden van deze in onze buurlanden, dan betekent dit niet dat er geen luxehotels waren. Het Royal Palace Hotel te Oostende kan bijvoorbeeld gelden als een luxueuze bedoeining³⁸. Men mag in Brugge echter niet dezelfde verwachtingen koesteren omdat het om een andere type van toerisme gaat.

Vooraleer in te gaan op de Brugse casus, willen we eerst wijzen op het probleem dat zich voordoet om de receptiecapaciteit te meten van een hotel. In de reisgidsen werd de capaciteit van de hotels vroeger opgegeven door middel van het aantal kamers. Deze ruimtelijke aanduiding zegt echter weinig over de feitelijke capaciteit. In de hedendaagse toeristische industrie wordt de recentiecapaciteit bepaald door het aantal bedden, hetgeen een juiste indicator is. Men dient zich dus te hoeden voor vergelijkingen met actuele situaties.

36. Alle hierna volgende gegevens werden verzameld uit diverse reisgidsen, waarvan we een lijst hebben opgenomen.

37. MONGINET M.-L., p. 91.

38. CONSTANDT M., p. 75.

Op basis van de Baedergidsen van 1891 tot 1914 berekenden we het gemiddeld aantal hotelkamers per zone. De verwerking van de gegevens wordt weergegeven in de tabel van het gemiddeld aantal kamers te Brugge (k) op p. ! De representativiteit van de informatie is zeer gering ; ze laat toe om enkele algemene vaststellingen te doen. Het ruimtelijk aanbod ligt zeer laag en bijgevolg komt Brugge terecht in de categorie van de kleine hotels (cfr. Monginet). Toch moeten we vermelden dat in 1905 1 hotel (Hôtel de Flandre met 60 k.) en in 1914 3 hotels (Hotel de Flandre met 70 k., Grand Hôtel du Commerce met 60 k. en Hôtel Café Belge met 80 k.) boven de lage gemiddelden uitstijgen³⁹. Hiermee hoorden ze thuis in de categorie der middelgrote hotels. In elke zone stellen we een stijgende trend vast, zij het van bescheiden niveau. Tenslotte blijkt dat het aanbod het hoogst is in de B-zone, gevolgd door de A- en C-zone. Het is ook in deze eerste zone dat men de grootste hotels aantroft. Een verklaring hiervoor is misschien dat ze zowel dicht bij het station als het centrum liggen zonder last te hebben van de daarbij horende drukte.

Met betrekking tot het comfort waren we aangewezen op reclamemateriaal in diverse binnen- en buitenlandse reispublicaties. Rekening houdend met het relatief lage peil van het hotelwezen te Brugge, kan men een aantal zaken opmerken, afhankelijk van de ligging. Zo werden de verblijfsmogelijkheden in de stationszone vooral aangeprezen voor het doorgangstoerisme. Naast het Frans sprak de directie meestal nog Duits en Engels en de toerist werd op culinair vlak verwend. Vanaf 1910 verbeterde het comfort in veel hotels ; sommige hadden een badkamer op elke verdieping, centrale verwarming en elektriciteit. De dames hadden eigen salons, terwijl de heren lees- en rookzalen ter beschikking hadden. In de B-zone

39. Het wekt verbazing op om te zien dat het Hôtel Café Belge tot de grootste hotels behoorde in 1914. De aanduiding was echter expliciet zowel in de gidsen van Die Roya als deze van Baedeker :

DIE ROYA, Indicateur à l'usage du touriste séjournant à Bruges. Bruges, 1913. (80 kamers)

DIE ROYA, Indicateur Bruges. Bruges, 1914. (80 kamers)

BAEDEKER K., Belgien und Holland nebst Luxemburg. Handbuch für Reisende. Leipzig, 1914. (60 kamers)

Voor deze lokale aangelegenheid menen we eerder de cijfers van Die Roya te mogen nemen. Toch hebben we onze twijfels over dit cijfermateriaal.

zagen we nagenoeg hetzelfde patroon. Opvallend was wel dat heel wat hotels reclame maakten voor hun mooie tuin. De doorbraak van het comfort gebeurde ook hier na 1910. Aan twee bijzondere reclames willen we echter niet voorbijgaan : de fotoliefhebbers konden naar hartelust experimenteren in de donkere kamer van het Hôtel Café Belge terwijl de universele linguïsten terecht konden in het Esperantohotel du Cornet d'Or. De rest van Brugge (zone C) vertoonde een gelijkaardige evolutie, maar het accent lag meer op het aanprijzen van de gezellige terrasjes.

Algemeen kan men stellen dat de uitbreiding van het aantal hotelkamers na 1905 gevolgd werd door een comfortverbetering tegen 1910. Voor de echte luxetoerist was het aanbod eerder bescheiden te noemen. Hoe het gesteld was met de Brugse hotelsector qua comfort en dergelijke bleek uit de lijst met aanbevolen 1e klassehotels in Baedeker.

- 1891 : Hôtel de Flandre
Grand Hôtel du Commerce
Hôtel du Sablon
Hôtel de L'Univers
Hôtel de Londres
- 1901 : Hôtel de Flandre
Grand Hôtel du Commerce
Hôtel du Sablon
- 1905 : geen enkel hotel
- 1914 : Hôtel de Flandre

Deze lijst van aanbevolen hotels lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak te zijn met de vaststelling dat het comfort pas verbetert na 1905. Men mag echter de evolutie in de ons omringende landen niet uit het oog verliezen. Relatief gezien gaan we veel trager vooruit dan bijvoorbeeld Duitsland. Het comfort was daar veel beter. Het is dan ook begrijpelijk dat Baedeker Duitse normen hanteerde bij het opstellen van zijn reisgidsen. De prijzen lagen bijvoorbeeld in Heidelberg veel hoger dan in Brugge, maar tegen 1912 hadden heel wat hotels reeds kamers met bad en elektriciteit⁴⁰. De Duitse hotelinfrastructuur stond toen al op een bijzonder hoog peil.

40. BAEDEKER K., Die Rheinlande-Schwarzwald-Vogesen. Leipzig, 1912.

Over de pensions kunnen we kort zijn. Hun cliënteel bestond meestal uit families uit de middenklasse, die een gewoon maar verzorgd verblijf wensten. Een verzorgde service en een goede burgerkeuken waren de voornaamste kenmerken van dit typisch familiebedrijf. Men kon de pensions best samenbrengen onder de noemer «comfort zoals thuis» en dan hing het ervan af hoe het thuis gesteld was. Tegen 1914 had men in sommige huizen reeds warme baden voor de toerist.

De logische vraag die men zich kan stellen na deze eerste kennismaking met de logiessector is : wat kost dit allemaal en hoe ligt de verhouding prijs-comfort ?

II.B.2. Prijzenstructuur

Om de plaats van Brugge te kunnen bepalen in de Belgische kontekst, was het noodzakelijk om een idee te hebben van de geldende prijsnormen in ons land voor de periode 1891-1914. Daarvoor namen we de kostprijs (in frank) van een aantal produkten van de hotelsector. Dankzij de goede prijsgegevens konden we een vergelijking opstellen tussen een 1e en 2e klasse hotel⁴¹.

produkt	1891		1901		1905		1914	
	1e kl.	2e kl.	1e kl.	2e kl.	1e kl.	2e kl.	1e kl.	2e kl.
kamer	3	2	5	2,75	5	2,75	5	2,75
ontbijt	1,5	1	1,75	1,15	1,75	1,15	1,75	1,15
kamer + ontbijt	4,5	3	6,75	3,90	6,75	3,90	6,75	3,90
hoofdmaaltijd	3	2,75	6	2,75	6	2,75	6	2,75
half pension	7,5	5,75	12,75	6,65	12,75	6,65	12,75	6,65

41. BAEDEKER K., Belgium and Holland. Leipzig, 1891, p. XII.
 BAEDEKER K., Belgique et Hollande y compris le Luxembourg. Leipzig, 1901, pp. 4-5.
 BAEDEKER K., Belgique et Hollande y compris le Luxembourg. Leipzig, 1905, pp. 1-13.
 BAEDEKER K., Belgien und Holland nebst Luxemburg. Leipzig, 1914, pp. 1-12.

Gezien de reputatie van de Baedekergidsen qua objectiviteit, mogen we deze cijfers als doorsnee gemiddelden aannemen. Zonder de gegevens strikt te interpreteren, stellen we een redelijke prijsverhoging vast in 1901, die echter stagneert in de volgende jaren. Opmerkelijk is ook het grote verschil tussen de 1e en 2e klasse hotels vanaf 1901.

Voor Brugge zijn we telkens uitgegaan van de cijfers in de Beadekergidsen en indien nodig ook uit andere literatuur, waarbij we het gemiddelde namen van de minimum- en maximumprijs. We stelden een lijst op van typische produkten en berekenden de gemiddelde prijs voor de periodes rond 1891, 1901, 1905 en 1914. Het ging om de gemiddelde prijzen per persoon voor een kamer (K), ontbijt (O), maaltijd (M) en hoofdmaaltijd (HM). Hieruit konden we dan de prijs berekenen van een aantal toeristische verblijfsformules zoals kamer + ontbijt (KO) en halfpension (HP). Voor de volpensionformule (VP) hebben we opgegeven prijzen.

Gemiddelde waarden in de logiessector te Brugge tussen 1891 en 1914

		1891	1901	1905	1914				
\bar{k}	zone A -	(-6) ^o	38	(3/6)	31	(3/6)	40	(2/9)	
	zone B -	(-2)	-	(-2)	45	(2/3)	54	(4/6)	
	zone C -	(-5)	24	(1/6)	25	(1/6)	35	(5/14)	
	algemeen -	(-13)	34	(4/14)	34	(6/15)	43	(11/29)	
\bar{K}	zone A	2,63	(2,6)	2,75	(3/6)	2,81	(4,6)	3,25	(2,9)
	zone B	4,13	(2/2)	4,38	(2,2)	4	(2,3)	3,70	(5,6)
	zone C	3,88	(2,5)	3,88	(2/6)	3,19	(4/6)	3,58	(6/14)
	algemeen	3,54	(6/13)	3,54	(7/14)	3,20	(10/15)	3,58	(13/29)
\bar{O}	zone A	1,07	(2/6)	1,08	(3/6)	0,94	(4/6)	1,25	(1/9)
	zone B	1,32	(2/2)	1,5	(2/2)	1,38	(2/3)	1,06	(4/6)
	zone C	1,13	(2/5)	1,13	(2/6)	1	(4/6)	1	(5/14)
	algemeen	1,17	(6/13)	1,21	(7/14)	1,05	(10/15)	1,05	(10/29)
\bar{M}	zone A	2	(1/6)	-	(-6)	1,58	(3/6)	-	(-9)
	zone B	2,75	(2/2)	2,75	(2/2)	3	(2/3)	2,75	(3/6)

	zone C	2,5	(2/5)	2,25	(2/6)	1,81	(4/6)	1,92	(3/14)
	algemeen	2,5	(5/13)	2,5	(5/14)	2	(9/15)	2,33	(6/29)
\overline{HM}	zone A	2,5	(2/6)	2,5	(3/6)	2,38	(4/6)	2,63	(2/9)
	zone B	3,25	(2/2)	3,25	(2/2)	3,25	(2/3)	3,06	(4/6)
	zone C	2,5	(3/5)	3	(2/6)	2,56	(4/6)	2,5	(5/14)
	algemeen	2,71	(7/13)	2,86	(7/14)	2,68	(10/15)	2,73	(11/29)
\overline{KO}	zone A	3,69	(2,6)	3,83	(3/6)	3,75	(4/6)	5,75	(1/9)
	zone B	5,4	(2/2)	5,88	(2/2)	5,38	(2/3)	5,06	(4/6)
	zone C	3,63	(4/5)	5	(2/6)	4,19	(4/6)	4,20	(5/14)
	algemeen	4,10	(8/13)	4,75	(7/14)	4,25	(10/15)	4,70	(10/29)
\overline{HP}	zone A	6,19	(2/6)	6,33	(3/6)	6,13	(4/6)	9,25	(1/9)
	zone B	8,69	(2/2)	9,13	(2/2)	8,88	(2/3)	8,13	(4/6)
	zone C	6,67	(3/5)	8	(2/6)	6,75	(4/6)	6,70	(5/14)
	algemeen	7,11	(7/13)	7,61	(7/14)	6,93	(10/15)	7,53	(10/29)
\overline{VP}	zone A	7,5	(1/6)	7	(2/6)	7,83	(3/6)	-	(-/9)
	zone B	8,25	(2/2)	8,5	(2/2)	8,33	(3/3)	8	(4/6)
	zone C	7,5	(1/5)	8	(2/6)	7,13	(4/6)	5,25	(2/14)
	algemeen	7,88	(4,13)	7,83	(6/14)	7,70	(10/15)	7,08	(6/29)

Verklaring : zone A = het stationskwartier

zone B = invalswegen naar het centrum, nl Zuidzandstr., Steenstr., Noordzandstr. en Geldmuntstr.

zone C = overige gebied

\overline{k} : gemid. aantal kamers

\overline{K} : gemid. kamerprijs per persoon

\overline{O} : gemid. ontbijtprijs

\overline{M} : gemid. maaltijdprijs

\overline{HM} : gemid. hoofdmaaltijdprijs

\overline{KO} : gemid. kamer + ontbijtprijs

\overline{HP} : gemid. halfpensionprijs

\overline{VP} : gemid. volpensionprijs

(^o) = R : representativiteit van de gegevens

aantal betrouwbare gegevens/totaal aantal meldingen

Het is onze bedoeling om een aantal specifieke thema's te onderzoeken

ken, o.a. vergelijking met de Belgische normen, prijsevolutie in de loop der jaren, relatie comfort-prijs, ligging-prijs en tenslotte het opsporen van de voordeligste toeristische verblijfsformule. Het onderzoek werd soms bemoeilijkt door de geringe representativiteit van bepaalde cijfers, hetgeen de uiteindelijke resultaten ten dele hypothekeerde. De prijsomrekeningen van vreemde munten naar Belgische franken gebeurden op basis van de koerstabellen van de diverse munten in de desbetreffende Baedekergidsen.

De cijfergegevens werden thematisch verwerkt in een afzonderlijke tabel. Het is nu onze bedoeling om elk produkt kort te analyseren.

\overline{K} : In 1981 lijkt een kamer algemeen genomen iets duurder dan de Belgische norm. Zone B is het duurst, gevolgd door zone C en pas dan zone A. Hetzelfde doet zich voor in 1901, maar Brugge ligt nu onder de Belgische norm. In 1905 stellen we een algehele prijsdaling vast met uitzondering van zone A. Algemeen constateren we dat de kloof, veroorzaakt door de ligging, vermindert. Tevens blijft Brugge hangen tussen de 1e en 2e klasse norm.

\overline{O} : In elke periode blijft de kostprijs onder de 1e klassenorm, soms zelfs onder de 2e klassenorm. Qua prijsevolutie krijgen we een identieke structuur als voor de kamerprijs : dalende of stagnerende prijzen in de zones B en C, stijgend in zone A. De duurste zone is opnieuw B, doch in 1914 ligt de ontbijtprijs in zone A hoger.

\overline{M} : Voor de gewone maaltijden kunnen we geen vergelijking trekken wegens het ontbreken van vergelijkbare normen. Zone B is over de ganse periode het duurst. De prijsevolutie gebeurt in dalende zin tegen 1905 met uitzondering van zone B. In 1914 krijgen we eveneens een daling, maar nu in omgekeerde zin. De stijging in zone B wordt teniet gedaan en in zone C wordt het iets duurder.

\overline{HM} : In 1891 blijven zone A en C onder de 2e klassenorm en zone B komt boven de 1e klassenorm. Het algemeen gemiddelde ligt onder het 2e klasseniveau. Door een verdubbeling van de normen blijven alle resultaten onder of iets boven het 2e klasse niveau. Het zelfde geldt min of meer voor de andere periodes. Tegen 1914 zijn de prijzen gedaald of gestagneerd met uitzondering van zone A, die licht stijgt. Het algemeen

gemiddelde voor 1914 ligt net onder de 2e klassenorm.

KO : Voor 1891 zien we dat de prijzen boven de 2e klassenorm liggen, in zone B zelfs boven de 1e klassenorm. In 1901 krijgen we terug een daling onder de 1e klassenorm en dit blijft zo tot 1914. Met uitzondering van 1914 is zone B steeds het duurste. Qua prijsevolutie stellen we vast dat er een forse stijging komt rond 1901 die in de volgende periode terugvalt op de oude waarden. Er is een stagnering of prijsdaling in de zones B en C en een forse stijging in zone A (dit is te verwaarlozen aangezien we slechte gegevens hebben).

HP : Doorheen alle periodes liggen de prijzen onder het 1e klasseniveau (uitzondering 1891 : zone B). Zone B is doorlopend de duurste zone, op uitzondering van zone A in 1914 (één gegeven). We stellen een prijsdaling vast over de 4 periodes, in zone C voor 1914 bijna op 2e klasseniveau. In 1901 krijgen we overal een prijsstijging t.o.v. 1891.

VP : Voor de volpensionformule was geen vergelijking mogelijk. De prijzen in zone B liggen wel boven het algemeen gemiddelde. In de loop der jaren evolueren de prijzen in dalende zin, met uitzondering van zone A waar ze stijgen.

Wat kunnen we nu uit deze vaststellingen halen ? Welnu, vergelijking met de Belgische normen, leerde ons voor vijf onderzochte produkten, dat de prijzen in de Brugse hotelsector zich voornamelijk tussen het 1e en 2e klasseniveau bevonden. Slechts in 1891 lagen sommige prijzen boven de 1e klassenorm. In dat jaar bleek Brugge trouwens het grootste aantal aanbevolen 1e klassehotels te tellen. Daarnaast konden we vaststellen dat de ligging bepalend was voor de prijs. Zone B was over het algemeen duurder dan de andere. Soms trof men er opvallend hoge waarden aan. Tegen 1914 trad een zekere nivellering op in de verschillende zones. We ontdekten dat de relatief hoge prijzen in de zones B en C na 1905 geleidelijk daalden terwijl de eerder lage prijzen in zone A geleidelijk stegen.

De voordeligste toeristische verblijfsformule was volpension, men betaalde immers evenveel voor halfpension. De prijzen lagen echter in het geheel aan de lage kant.

Over de pensions hebben we erg weinig informatie. Dit is begrijpelijk als men bedenkt dat de volpensionformule meest gangbaar was in deze tak van de logiessector. De schaarse informatie gaf de volgende resultaten :

gemiddelde volpensionprijs

jaar	\overline{VP}	
1891	-	(-1)
1901	-	(-1)
1905	5,5	(1/1)
1914	5,7	(5/12)

Het is in principe niet mogelijk om op basis van deze cijfers een zinnige interpretatie te geven aan de prijzen. Men kan ze slechts vergelijken met dezelfde formule in de hotels voor de periode 1905-1914. In 1905 liggen de hotelprijzen in ieder geval beduidend hoger. In 1914 krijgen we hetzelfde resultaat, echter wel met de vaststelling dat de volpensionprijs in zone C iets lager ligt dan deze in de pensions.

Welke besluiten kan men trekken omtrent het logiesaanbod te Brugge ? Eerst en vooral stellen we vast dat de toerist geen echte luxehotels ter beschikking had zoals dat bijvoorbeeld in Oostende het geval was. De prijzen waren echter evenredig laag gehouden en dat telde in de beurs van de toerist. Met enige achterstand op de ons omringende landen, begon het comfort te verbeteren na 1905. De relatief hogere prijzen van 1891 daalden een beetje in de loop der jaren. De bevindingen van de reisgidsen over goedkope maar propere Belgische hotels lijken dus voor Brugge wel op te gaan.

In verband met de verblijfsformule had de toerist een drieledige keuze. Voor iemand op doorreis was de kamer + ontbijtformule ideaal, getuige daarvan de reclames van de hotels in de omgeving van het station. Iemand die het wat rustiger wilde bekijken, had de keuze tussen half- en volpension. De prijsbewuste toerist zou kiezen voor volpension, relatief goedkoop en goed verzorgd. Halfpension kon interessant zijn voor iemand die ook de omgeving wilde bezoeken en dus niet gebonden was aan vaste tijdstippen. Anderzijds bood deze formule ook mogelijkheden aan de liefhebbers van de gastronomie,

die een restaurant naar keuze konden uitzoeken. Kortom de toerist had vele opties die hij kon benutten, afhankelijk van zijn financiële draagkracht en karakteringesteldheid. Voor de toerist die langer in Brugge wilde blijven was er nog een andere, voor een stad eerder ongewone formule.

II.B.3. Verhuring van huizen of appartementen

In eerste instantie kan deze vorm misschien verwondering wekken, daar het eerder typerend is voor het kusttoerisme dat gebaseerd is op een langer verblijf. Door het langdurig verblijf van veel Engelsen groeide dit echter uit tot een nieuwe bescheiden sector.

Volgens een Engelse reisgids⁴² was er in 1895 vrijwel in elke straat een appartement te vinden. Volgens diezelfde bron bestond het aanbod uit een 600-tal appartementen, meestal ongemeubeld, die te verkrijgen waren tegen de jaarlijkse huurprijs van 500 à 1.250 fr. Een verblijf in de nabijheid van een hoofdstraat of plein werd afgeraden omwille van het lawaai. Huurders schenen goede restaurants te bezoeken en soms werd het eten zelfs thuis gebracht door de restauranthouders. In 1912 vroeg een kleine rentenier uit Bastia (Corsica) om informatie over de huurprijzen in Brugge omdat hij op zoek was naar een huisje met een tuin om er het einde van zijn leven door te brengen. Als reden voor zijn keuze van Brugge, gaf hij het goedkope leven op en het aangename uitzicht van de stad⁴³. Ook heel wat Engelsen vroegen inlichtingen over verhuurinstellingen in de stad⁴⁴.

Het feit dat Engelse gidsen aandacht schonken aan het fenomeen, doet veronderstellen dat het voornamelijk Engelsen waren die belangstelling hadden voor een dergelijke verblijfsformule. De vraag van de Franse rentenier is nog eens kenschetsend voor de aantrekkingskracht van de lage kosten voor het levensonderhoud in ons land.

42. REED-LEWIS W.M., *Bruges. An English Guide*. Bruges, 1895, p. 7.

43. SAB, Police, renseignements 1911-1912, VIIb236. Brief van 7 november 1912 aan het stadsbestuur.

44. SAB, Police, renseignements 1911-1912, VIIb236. Kaartjes van 5 augustus 1912 aan het stadsbestuur en het daarop volgend antwoord.

Over het aanbod kunnen we erg weinig zeggen, omdat het ons ontbreekt aan informatie of vergelijkingsmateriaal. Als we rekening houden met de grote prijsmarge, dan is het meteen duidelijk dat er grote verscheidenheid bestond al naargelang het comfort en de ruimte. Over verhuurinstellingen weten we zogoed als niets. Wanneer vreemdelingen het stadsbestuur om informatie vroegen, stuurde men het adres op van Agence De Cock, St. Amandsstraat 34. Andere instellingen werden nooit vernoemd. Vanuit toeristisch oogpunt bekeken was deze tak echter van weinig belang.

II.C. Een type-verblijf voor de modale werknemer vroeger en nu

Na onderzoek van aanbod en prijzenstructuur in de logiessektor blijkt dat onze resultaten weinig betekenis hebben voor de aktuele lezer. Welke waarde moet men immers hechten aan cijfers die nauwelijks boven de 10 fr. uitkomen ? Het ontbreekt ons aan een vergelijkende waardenschaal. Daarom willen we onze resultaten in een horizontaal en vertikaal perspektief plaatsen. Met horizontaal bedoelen we vergelijking binnen hetzelfde tijds kader. In concreto betekent dit dat we de prijzen in de hotelsektor plaatsen tegenover de gemiddelde daglonen van een aantal werknemers vóór de eerste wereldoorlog. Daarbij houden we rekening met de verhouding dagloon/kostprijs. We proberen tevens na te gaan in hoeverre de loonevolutie parallel loopt met de prijsevolutie in de logiessektor. Hetzelfde horizontaal onderzoek doen we voor 1982. Hier berekenen we enkel de verhouding dagloon/kostprijs. Tenslotte willen we onze resultaten vertikaal in de tijd vergelijken om te zien of de verhoudingen al dan niet dezelfde gebleven zijn.

Om praktische redenen waren we genooddaakt om ons te beperken tot twee verblijfsformules, nl. kamer + ontbijt en halfpension. Dit waren de enige formules die te vergelijken waren met de huidige situatie. Voor de periode rond de eeuwwisseling konden we enkel beroep doen op hotels waarvan we over alle gegevens beschikten over een verloop tijd. Voor één pension hadden we gegevens over de volpensionformule ter beschikking. Tenslotte willen we duidelijk stellen dat de hierna volgende resultaten illustratief zijn en niet de pretentie hebben om sociaal-ekonomisch 100 % juist te zijn. Daarvoor was ons vergelijkingsmateriaal niet evenwaardig genoeg. Het is gewoon de bedoeling om de resultaten in de vorige bladzijden meer

diepte te geven. Daar onze loongegevens slechts beginnen in 1901 laten we de hotelprijzen van 1891 buiten beschouwing.

II.C.1. Periode 1901-1914

Als uitgangspunt gebruikten we de daglonen in twee Gentse textiel-fabrieken en een Brussels bouwbedrijf⁴⁵.

Voor zover dit mogelijk was stelden we een index op van de lonen waarbij het dagloon van 1901-1905 gelijkgesteld werd met 100, (I).

	1901-1905	I	1906-1910	I	1911-1915	I
textiel Voortman						
spinner	2,90	100	2,98	103	2,54	88
wever	2,18	100	2,41	111	2,73	125
allround werkmán	3,64	100	3,75	103	3,81	105
textiel S.A. La Lys						
arbeider	-	-	-	-	3,02	-
bouw Brussel						
metselaarsdiender	-	-	-	-	3,81	-

Voor de prijzen in de logiessektor gingen we op dezelfde manier te werk.

	1901	I	1905	I	1914	I	
Hotel de Londres	KO	4,50	100	4,75	106	5,75	128
	HP	7	100	7,25	104	9,25	132
Le Panier d'Or	KO	3,75	100	3,50	93	4,25	113
	HP	6,25	100	6,50	104	7,25	116
Hotel du Sablon	KO	4,25	100	4,75	112	5,25	124
	HP	6,75	100	7,75	115	9,25	137
Pension O'Brien	VP	-	-	-	-	5,50	-

45. De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw. Instituut voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, V.U.B., Brussel, 1977.

De gemiddelde indexstijging voor de kamer + ontbijtformule bedraagt voor 1905 + 3,6 %, voor de halfpensionformule + 7,6 %. Voor 1914 krijgen we respectievelijk + 21,6 % en + 28,3 %. Ter vergelijking geven we de gemiddelde indexstijging van de daglonen in het bedrijf Voortman : voor 1906-1910 bedraagt dit + 5,6 % en voor 1911-1915 krijgen we + 6 %.

Als we de cijfers verwerken van de logiessektor zonder onderscheid te maken tussen de twee formules bekomen we achtereenvolgens + 5,6 % en + 25 %. We stellen dus vast dat de prijzen evenredig stegen met de lonen in de periode 1906-1910. In de volgende periode is dat evenwicht verloren gegaan.

In een laatste tabel gaan we na hoeveel procent van het dagloon van onze werknemers nodig is om de twee formules te kunnen betalen in een middenklasse hotel in Brugge. Als type-voorbeeld namen we Le Panier d'Or :

	1901		1905-06°		1914	
	% KO	% HP	KO	HP	KO	HP
textiel Voortman						
spinner	129	216	117	218	167	285
wever	172	287	145	270	156	266
allround werkman	103	172	93	173	112	190
textiel S.A. La Lys						
arbeider	-	-	-	-	141	240
bouw Brussel						
metselaarsdiender	-	-	-	-	112	190

° De prijzen voor 1905 zijn ook representatief voor 1906. Hieruit blijkt overduidelijk dat verblijf in een hotel, al naargelang de formule, meer dan twee daglonen kon kosten. In die tijd kan men dan ook moeilijk van sociaal toerisme spreken. De prioriteiten lagen in een arbeidersgezin ook helemaal anders. Huisvesting, voeding en kledij slorpten het leeuwenaandeel van het loon op. Toerisme was toen geen vrijetijdsbesteding voor een doorsnee-arbeider.

II.C.2. Anno 1982

Voor 1982 hebben we een beperkter analyse gemaakt. De hoeveelheid statistische informatie over de logiessektor is immers veel te overweldigend om dat in kort bestek uit te werken. Om de hotels op te sporen maakten we gebruik van de brochure over het logiesaanbod te Brugge, uitgegeven door de toeristische dienst van de stad⁴⁶. We weerhielden enkele hotels waarvan we ook de gegevens hadden van de periode vóór 1914. We berekenden de prijs per persoon voor onze twee formules, gebaseerd op een logement in een tweepersoonskamer. Men moet echter rekening houden met het feit dat men nu kan kiezen tussen een gewone kamer en één met douche of bad. Daarom hebben we beide afzonderlijk gehouden. De lonen zijn afkomstig van beginnende gewone- en geofende metselaarsdieners, en een bediende in het bouwbedrijf. Daarbij gaat het steeds om nettolonen⁴⁷.

Na verwerking van de bruto-uurlonen kwamen we tot de volgende netto-daglonen voor onze drie types :

gewoon metselaarsdiender : 1.170 fr.

geofend metselaarsdiender : 1.264 fr.

beginnend bediende : 707 fr.

De hotelprijzen zijn als volgt :

1982		gewoon (a)	met douche of bad (b)
Hôtel de Londres	KO	387,5	535
	HP	737,5	885
Hôtel du Sablon	KO	577,5	660
	HP	927,5	1010
Hotel Die Roya	KO	350	450
	HP	-	-
Comte de Flandre	KO	347,5	500
	HP	647,5	775

46. Brugge - Zeebrugge. Logies 1982. Dienst voor toerisme Brugge.

47. Op basis van de bruto-uurlonen van beginnende werknemers in een bouwbedrijf aan de oostkust berekenden we de netto-lonen per dag.

Onze vraag is nu : hoeveel procent van het dagloon gaat naar een verblijf in een middenklassehotel, in casu Le Comte de Flandre ? Het dagloon wordt gelijk gesteld aan 100 %.

	1982			
	KO		HP	
	(a)	(b)	(a)	(b)
gew. diender	30	43	55	66
gecoef. diender	28	40	51	61
begin. bediende	49	71	92	110

We stellen dus vast dat de verhouding dagloon/kostprijs veel veranderd is in vergelijking met de periode voor de eerste wereldoorlog. Toerisme is gedemocratiseerd ; iedereen kan ervan genieten. De vergelijking gaat natuurlijk niet helemaal op omdat we niet hetzelfde hotel namen. Daarom willen we tot slot een vergelijking maken door de tijd, aan de hand van de informatie over het Hôtel de Londres.

Hotel de Londres 1901-1914

	1901		1905-1906		1914	
	% KO	% HP	KO	HP	KO	HP
textiel Voortman						
spinner	155	241	159	243	226	364
wever	206	321	197	301	211	339
allround werkmán	124	192	127	193	151	243
Textiel S.A. La Lys						
arbeider	-	-	-	-	190	306
bouw Brussel						
metselaarsdiender	-	-	-	-	151	243

Hotel de Londres 1982

	1982			
	KO		HP	
	(a)	(b)	(a)	(b)
gew. diender	33	46	63	76
ge oef. diender	31	42	58	70
begin. bediende	55	76	104	125

De verticale vergelijking laat duidelijk zien dat de verhouding dagloon/kostprijs van een verblijf enorm gewijzigd is. Reizen is goedkoper geworden. Het ware interessant geweest om ook een aantal tussenstadia in deze evolutie te belichten, maar dit zou ons binnen de kontekst van dit artikel te ver leiden.

De lezer dient tevens op te merken dat er naast de kosten voor het overnachten en de maaltijden, nog heel wat andere kosten komen kijken bij een dergelijke trip. We menen echter met deze schets wat meer reliëf gegeven te hebben aan het verschijnsel toerisme, meer in het bijzonder aan de reële inhoud van de prijzen en kosten.

II.D. Besluit

Als besluit kan men stellen dat het logiesaanbod te Brugge zich op een eerder bescheiden niveau bewoog. Het aantal kamers was beperkt en het comfort gemiddeld. De prijzen voor een verblijf waren niet aan de hoge kant en werden grotendeels bepaald door de ligging. Het begrip appartementsverhuring bestond reeds, doch was als toeristische formule zo goed als onbestaande. De keuze van de verblijfsformule werd bepaald door de inhoud die de toerist aan zijn verblijf wilde geven. Tenslotte ontdekten we dat toerisme een peperdure aangelegenheid was, alleen te betalen was door de goegede midden- en hogere klassen van de maatschappij. In de loop der decennia is het reizen steeds goedkoper geworden, wanneer we uitgaan van de vergelijking lonen/prijzen.

Lijst van hotels die in aanmerking genomen werden voor het onderzoek van de prijzen.

ZONE A

Hôtel de l'Univers (Hotel Windsor)

Hôtel de Londres

Comte de Flandre

Le Singe d'Or

Hôtel Monbijou

Hôtel Windsor (Hôtel de l'Univers)

Hôtel Metropole

Modern Hotel (Hôtel Terminus)

Hôtel Gambrinus

ZONE B

Hôtel de Flandre

Hôtel du Sablon

Hôtel Pension Séraphin (Continental)

Hôtel Café Belge

Hôtel Concordia

Hôtel du Cornet d'Or

ZONE C

Grand Hôtel du Commerce

Hôtel St.-Amand

Hôtel de l'Ours d'Or

Le Panier d'Or

Hôtel Victoria

Hôtel Memlinc

Hôtel St.-Antoine

Hôtel du Nord

Hôtel de l'Aigle d'Or

Hôtel du Beffroi

Hôtel Halles de Paris (Charles le Bon)

Hôtel du Roi d'Espagne

Hôtel de la Vâche

Grand Hôtel Central

Hotel de Tassche

Hotel de Witte Saeyhalle

De prijsgegevens werden samengesteld en berekend op basis van de volgende reisgidsen :

- (1) Baedeker K., *Belgium and Holland*. Leipzig, 1891, pp. 10-14.
- (2) Baedeker K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*.

- Leipzig, 1901, pp. 170-180.
- (3) Baedeker K., Belgique et Hollande y compris le Luxembourg. Leipzig, 1905, pp. 179-198.
 - (4) Baedeker K., Belgien und Holland nebst Luxemburg. Leipzig, 1914, pp. 179-198.
 - (5) Campbell, La Belgique-le Luxembourg et les bords du Rhin. Paris, 1911, p.6.
 - (6) Conty, Belgique circulaire-guide pratique. Paris, 1891, pp. 16-22.
Agenda du voyageur : Hôtels et Maisons (saison 1891). Paris, 1891, p. 20.
 - (7) Conty, Belgique-guide pratique. Paris, 1907-1908, pp. 169-190.
Agenda du voyageur : exercice 1907-1908. Paris, 1907-1908, pp. 38-39.
 - (8) Ward-Lock and Co. Ltd., Guide to Belgium including the Ardennes and Luxemburg. London, s.d., p.I.
 - (9) Cattier A., Bruges-touriste. Bruges, 1894, pp. 9-10.
 - (10) Die Roya, Indicateur à l'usage du touriste séjournant à Bruges. Bruges, 1912, p. 55.
 - (11) Die Roya, A stroll through Bruges. Bruges, s.d., pp. 13-16.
 - (12) Die Roya, Indicateur à l'usage du touriste séjournant à Bruges. Bruges, 1913, pp. 71.
 - (13) Die Roya, Indicateur Bruges. Bruges, 1914, pp. 80-90.
 - (14) Reed-Lewis W.M., Bruges. An English Guide. Bruges, 1895, pp. 6-7.

III. Identificatie en mentaliteit van de toerist

In dit laatste deel willen we proberen om het vage begrip «toerist» wat meer inhoud te geven. Daarom keren we terug naar ons uitgangspunt, namelijk toerisme als een vorm van vrijetijdsbesteding. Volgens J. Dumazedier wordt dit fenomeen gekenmerkt door vier eigenschappen, die voor een deel verklaren waarom het zo moeilijk is om de toerist zijn juiste inhoud te geven. Ten eerste is de beslissing om een reis te maken, het gevolg van een vrije keuze ; in de tweede plaats is haar doelstelling niet lucratief utilitair of ideologisch ; het is tevens een zoektocht naar persoonlijk voldoening als doel op zich ; tenslotte is de reisgedachte verbonden met de realisatie van de onbaatzuchtige mogelijkheden van de totale mens, al dan

niet in tegenspraak met de noden van de maatschappij⁴⁸. Vanuit deze hoek bekeken kan men de toerist definiëren als iemand die voor zijn persoonlijk genoegen reist.

Dit betekent dat hij de noodzaak niet voelt om zich te profileren in het toenmalige sociaal-culturele leefpatroon. Vandaar de beperkte mogelijkheden van het bronnenmateriaal. Anderzijds werd de toerist door de officiële instanties nog niet belangrijk genoeg geacht om statistieken bij te houden over zijn doen en laten. Welke mogelijkheden zouden hotelfiches niet bieden voor een kwantitatief en/of kwalitatief onderzoek ? Bijgevolg is onze laatste stap het moeilijkst. We willen echter proberen om door het samenvoegen van zoveel mogelijk gegevens, een hypothetisch beeld te geven van de Bruggebezoeker omstreeks de eeuwwisseling.

De aard van het bronnenmateriaal verplichtte ons om het onderzoek te splitsen over twee periodes, namelijk vóór en na 1910. Bij de eerste waren we aangewezen op de portefeuilles «Police renseignements 1895-1914» (SAB) en «Politie : Openbare veiligheid-Vreemdelingen-Paspoorten 1890-1899» (SAB). Voor de tweede deden we beroep op de dossiers over «De praalgebouwen en het kosteloos bezoek 1910-1913 en 1914-1927» (SAB). Daarnaast namen we natuurlijk nog ander bronnenmateriaal in overweging, doch de meeste daarvan boden weinig houvast.

III.A. Identificatie van de toerist te Brugge

III.A.1. Periode vóór 1910

Het ontbreekt ons aan cijfermateriaal omtrent het toeristisch bezoek. Ondanks intensief speurwerk was het niet mogelijk om enige informatie te vinden over het aantal overnachtingen. Aangezien het logiesaanbod eerder beperkt was, vermoeden we echter dat de cijfers vrij laag zullen liggen.

Wel bezitten we bezoekersaantallen voor enkele toeristische manifestaties, die eventueel iets meer kunnen aangeven in welke orde van

48. DUMAZEDIER J., *Vers uns sociologie du loisir*. Paris, 1962.
DUMAZEDIER J., *Sociologie empirique du loisir*. Paris, 1974.

grootheden we moeten denken. Voor een aantal bijzondere evenementen konden we een benaderende schatting van de bezoekers geven. Om de cijfers enigszins in perspectief te plaatsen, vergeleken we met enkele buitenlandse manifestaties, waarvan de bezoekersaantallen gekend waren.

Heilige Bloedprocessie 1900 : 1e dag	: ± 50.000
	2e dag : ± 50.000 ⁴⁹
1910 :	: 43.736 ^o
1911 :	: 47.890 ⁵⁰
(° enkel bezoekers met trein of tram)	
Passiespelen in Oberammergau (Dtsl.) 1900 :	223.530
	1910 : 173.669 ⁵¹
Tentoonstelling der Vlaamse Primitieven 1902 :	± 35.000 ⁵²
Tentoonstelling van het Gulden Vlies 1907 :	± 100.000 ⁵³
Vazententoonstelling in München 1907 :	± 8.000 ⁵⁴

Erg veel kan men uit deze cijfers niet afleiden omtrent het aantal mensen dat Brugge bezocht ; ze tonen wel aan dat de mensen in die tijd ook op de been gebracht konden worden voor manifestaties, als men maar genoeg propaganda voerde. Voor de Brugse handel- en neringdoenders was de Heilige Bloedprocessie een voorname bron van inkomsten. De cijfers worden op internationaal vlak wel gerelativeerd door bijvoorbeeld de Passiespelen. Kwestie is natuurlijk in hoeverre de vergelijking kan opgaan. Veel mensen die naar dergelijke evenementen gingen, kwamen ook eerder als bedevaarder dan als toerist. Toch menen we te mogen stellen dat het in het geval van de toeristen meestal ging om ééndagstrips. Voor de tentoonstelling-

49. Album Jubelprocessie ter eere van het Heilig Bloed te Brugge 1150-1900. Brugge, 1900, p. 59.

50. PBC, 36AD1 : Heilige Bloedprocessie. Artikelje in Burgerwelzijn nr. 55 van 1911, over de bezoekers van de processie.

51. WARNECKE H., Der Fremdenverkehr, seine volkswirtschaftliche Bedeutung und seine Regelung. Halle a/S., 1921, p. 46.

52. MICHIELS G., Uit de wereld der Brugse mensen. De fotografie en het leven te Brugge 1839-1918. Brugge, 1978, p. 417.

53. VERKEST M., In en om de tentoonstelling van het Gulden Vlies. Tongeren, 1907-1908, p. 118.

54. WARNECKE H., o.c., p. 46.

bezoekers is dit moeilijker te zeggen. Opvallend is toch wel dat zoveel mensen binnen een beperkte tijdsduur naar deze twee kunst-historische verzamelingen kwamen. Het bewijst meteen hoeveel belang men moet hechten aan een goed georchestreerde promotie-campagne.

Tenslotte kunnen we bij gebrek aan materiaal even aandacht besteden aan de relatie Brugge en de kust. Gezien de akties van de toeristische verenigingen aan de kust en de talrijke reisgidsen die een vakantieverblijf voorstelden met gecombineerde zee- en stadstrips, werd de toeristische drukte in Brugge deels gedetermineerd door de toeristische aanwezigheid aan de Belgische kust. Met betrekking tot Oostende kwam M. Constandt tot de volgende conclusies voor de periode 1890-1905⁵⁵ :

Oostende

jaar	aantal overnachtingen	nationaliteiten	piekmaand
1890	38.029	GB.-Fr.-Dtsl.	augustus
1895	47.004	GB.-Dtsl.-Fr.	augustus
1900	40.269	GB.-Dtsl.-Fr.	augustus
1905	51.168	GB.-Fr.-Dtsl.	augustus

Indirect hebben deze gegevens belang voor de toeristische activiteit in Brugge. Een bepaald percentage van de kusttoeristen zal Brugge bezocht hebben, maar precies kunnen we het niet omschrijven. Hoe groter het aantal overnachtingen is, hoe meer kans er bestaat dat men Brugge gaat bezoeken. Dit zou ook moeten betekenen dat augustus een drukke maand is voor het stadstoerisme en het aantal Engelsen, Duitsers en Fransen zou men ook evenredig moeten kunnen terugvinden. Spijtig genoeg hebben we voor Brugge in die periode niet de minste aanduiding. Ter aanvulling geven we ook het aantal ingeschreven vreemdelingen in Blankenberge⁵⁶.

55. CONSTANDT M., bijlage B8 : XI-XXVI.

56. BILE E., Blankenberge door de eeuwen heen. Brugge, 1967, p. 19.

Blankenberge

jaar	aantal ingeschreven vreemdelingen
1894	24.152
1904	35.250

Dezelfde redenering met betrekking tot Brugge geldt voor de cijfers van Blankenberge. In het werk van N. Vanhove troffen we de herkomst aan van de buitenlandse toeristen in de kuststrook ten oosten van Oostende vóór de eerste wereldoorlog⁵⁷.

Bredene :	Britten
De Haan :	Britten en Fransen
Wenduine :	Duitsers en Fransen
Blankenberge :	Duitsers
Heist :	Britten en Duitsers
Knokke :	Duitsers en Britten

Ondanks deze summie gegevens mogen we toch veronderstellen dat het toeristisch cliënteel van Brugge vóór 1910 overeenkomt met de situatie aan de oostkust. Dit blijkt tevens uit de herkomst van buitenlanders die permanent in Brugge bleven wonen. De stad werd bewoond door een omvangrijke Engelse kolonie, afkomstig uit de middenklasse, die aangetrokken was door de lage kosten van het levensonderhoud. Duitsers trof men vooral aan in de logiessector en over de Fransen konden we weinig zeggen met uitzondering van 1893, toen men 71 Franse burgers telde in Brugge⁵⁸. Het is echter duidelijk dat de groep mensen die hier permanent verbleef geen echte toeristische betekenis hadden.

Het is nu onze bedoeling om het giswerk in de periode vóór 1910 iets meer grond te geven door het betere bronnenmateriaal na 1910 kwantitatief te verwerken.

57. VANHOVE N., Het Belgisch kusttoerisme vandaag en morgen. Westvlaams Economisch Studiebureau, Brugge, 1973, p. 45.

58. SAB, Police Etrangers 1890-1894, VIIb174 : Het Frans consulaat had in opdracht van de regering in Parijs een lijst moeten opstellen van alle Franse burgers in Brugge (en wellicht nog elders).

III.A.2. Periode na 1910

Ondanks het feit dat we hier al evenmin directe gegevens ter beschikking hadden, was het mogelijk om op basis van het fonds «Praaggebouwen en kosteloos bezoek» het één en ander uit te werken voor de periode 1910-1914. Dit fonds bevatte programma's, bedankingen en aanvragen van verenigingen of instanties, gericht aan de stedelijke overheid omtrent het kosteloos bezoeken van de bezienswaardigheden. De aanwezige briefwisseling bestond uit stukken van het provincie- en stadsbestuur, samen met de antwoorden aan de aanvragers. Als algemene regel kon men stellen dat het stadsbestuur de aanvragen om kosteloos bezoek meestal inwilligde en aanvragen voor bezienswaardigheden die niet onder haar bevoegdheid vielen, doorstuurde naar de verantwoordelijke instanties (bisdom of privé-personen). Men rekende 2 fr. aan per groep, per bezoek als vergoeding voor de inspanningen van de conciërge van het betreffende gebouw. Opvallend was ook dat A. Daled in verscheidene gevallen optrad als contactman tussen de verschillende instanties.

We hebben de informatie uit het bronnenmateriaal verwerkt in een aantal tabellen, waarin telkens onderscheid gemaakt werd tussen buiten- en binnenlandse bezoekers⁵⁹. Uitgaande van de resultaten hebben we de aandacht toegespitst op de nationaliteit, tijdstip en type van het bezoek, de omvang en sociale samenstelling van de groep :

Nationaliteit

herkomst	1910	1911	1912	1913	1914	totaal
GB.	2	1	5	5	1	14
F.	4	4	2	2	4	16
D.	-	1	-	2	-	3
NL.	1	-	1	3	1	6
gemengd	3	1	-	1	-	5
totaal	10	7	8	13	6	44

59. SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72.
Praaggebouwen-Kosteloos bezoek 1914-1927, XIc80 : bundel 1914.

Deze tabel toont aan dat de Fransen en de Britten heel wat belangstelling vertoonden voor Brugge, de Duitsers blijkbaar heel wat minder. De aanwezigheid van de Nederlanders is opmerkelijk, omdat hun aandeel in het kusttoerisme te verwaarlozen was. Zij komen dus duidelijk om alleen Brugge te zien. Daarvoor zijn twee oorzaken aan te wijzen : hun grote interesse voor het Brugge van Guido Gezelle en de invloed van de propagandatochten van A. Daled. Het feit dat Britten en Fransen het toeristisch cliënteel beheersen wijst op bevestiging van de vooroorlogse kusttrend. Het groot aantal aanvragen in 1913 zou mogelijks verklaard kunnen worden door de toevloed van toeristen naar aanleiding van de internationale tentoonstelling in Gent. Op basis van dit bronnenmateriaal kunnen we besluiten dat het toeristisch cliënteel van Brugge in de periode 1910-1914 voor 68 % bestond uit Fransen en Britten en een kleine minderheid uit Duitsers en Nederlanders.

Tijdstip

maand	1910		1911		1912		1913		1914		totaal	
	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin
j-f-m-a	-	2	2	1	-	2	3	1	1	2	6	8
mei	1	2	-	1	1	5	3	3	1	1	6	12
juni	1	8	1	11	1	11	-	5	1	7	4	42
juli	1	3	1	9	4	7	3+1	6	2	9+1	11+1	34+1
aug.	5	3	1	1	2	1	2	1	1	2	11	8
sept.	-	1	-	1	-	1	1	3	-	1	1	7
o-n-d	1	1	1	-	-	-	-	3	-	-	2	4
gn. geg.	1	1	1	2	-	3	-	1	-	-	2	7
totaal	10	21	7	26	8	30	13	23	6	23	44	123

Hier moeten we onderscheid maken tussen de buitenlandse en binnenlandse bezoekers. Wat betreft de eerste groep kan men stellen dat juli en augustus de toeristische piekmaanden vormen. Relatief genomen is ook het voorjaar (mei-juni) vrij belangrijk. Het zou interessant zijn om eens na te gaan aan de hand van een vergelijkende studie, in hoeverre de factor «voorjaarsdruk» typerend is voor het stadstoerisme. De stelling dat Brugge voor haar buitenlands

cliënteel gedeeltelijk afhankelijk is van de seizoendrukke aan de kust, wint hier aan bewijsgrond. Voor de binnenlandse bezoekers zien we een piek in juni, gevolgd door juli. Opvallend is de hoge frequentie van de voorjaarsmaanden mei en juni. Het beeld verschilt dus wezenlijk van het vorige.

Vreemdelingen kwamen dus voornamelijk in juli en augustus ($\pm 52\%$) naar Brugge doch voorjaarstrips scoorden ook relatief hoog ($\pm 23\%$). Voor de binnenlandse bezoekers waren mei en juni de favoriet bezoeken maanden ($\pm 44\%$), terwijl het aandeel van juli en augustus merkelijk lager lag ($\pm 35\%$).

Type van het bezoek

type	1910		1911		1912		1913		1914		totaal	
	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	
1 dag	8	19	6	25	6	25	6	21	4	22	30	112
dagen	1	1	-	-	2	2	7	1	1	1	11	5
gn. geg.	1	1	1	1	-	3	-	1	1	-	3	6
totaal	10	21	7	26	8	30	13	23	6	23	44	123

Uitgaande van de aanvragen stellen we vast dat ééndagstoerisme de kenmerkende vorm was voor Brugge. Dit is voor een groot deel te wijten aan de opstelling van de reisschema's in de internationale reisgidsen, waarin hoogstens een bezoek van 1 of 1 1/2 aan Brugge voorzien was⁶⁰. Op binnenlands vlak is deze identieke situatie gedeeltelijk te verklaren door de spoorwegpolitiek van goedkope dagtrips voor groepen. Wat betreft het type van toerisme werd Brugge dus gekenmerkt door ééndagstoerisme zowel voor de buitenlandse bezoekers ($\pm 68\%$) als de binnenlandse ($\pm 91\%$).

60. BAEDEKER K., Belgique et Hollande y compris le Luxembourg. Leipzig, 1901, p. 1. Men voorzag 2 dagen om Oostende en Brugge te bezoeken. CONTY, Belgique-guide pratique. Paris, 1907-1908, p. 172. Brugge was te bezoeken in één dag.

Omvang van de groepen

Het is bijna onmogelijk om de omvang van de groepen te verwerken omdat de gegevens te schaars zijn of te ver uitéén liggen. Daarom beperken we ons tot het geven van de kleinste en de grootste groep buitenlandse toeristen.

1910 : 25- 50 (4 geg. op 10)

1911 : 20- 30 (3 geg. op 7)

1912 : 18- 80 (5 geg. op 8)

1913 : 17-125 (5 geg. op 13)

1914 : 19-150 (4 geg. op 6)

Het zou niet opportuun zijn om uit deze cijfers conclusies te halen met betrekking tot de omvang van de groepen. De cijfers zijn wel interessant voor een ander aspekt, namelijk het fenomeen van de georganiseerde groepsreizen. Daarbij denken we aan de reeds eerder vermelde toeristische excursies van de spoorwegen tegen verminderde prijs en al of niet in samenwerking met de reisagent-schappen. Propaganda voor een dergelijke manier van reizen verlaagde de sociale drempel van de toeristische besteding.

Voor de binnenlandse groepen stellen zich dezelfde problemen. De cijfers zijn benaderend en zo komen we tot de volgende schalen :

1910 : 7-200 (12 geg. op 21)

1911 : 11-100 (20 geg. op 26)

1912 : 12- 80 (13 geg. op 30)

1913 : 12- 50 (12 geg. op 23)

1914 : 22-300 (15 geg. op 23)

Sociale samenstelling van de groepen

Onze aandacht gaat eerst naar de buitenlandse groepen. Omdat het moeilijk was om al de aanvragers onder één noemer thuis te brengen, vermelden we een aantal types met voorbeelden.

Toeristische verenigingen/reisclubs :

— Club Alpin français, F., 1910.

— Browning Settlement Travel Club, GB., 1910-1911.

Onderwijsorganisaties :

— Instituteurs et institutrices de France, F., 1910.

— Walthamstow Class Teachers Association, GB., 1912.

— The Woman's Teachers World London, G.B., 1913.

Congresgroepen :

— Congrès international : Art et Archéologie, 1910.

— Esperantocongres, 1911.

— Congrès Artistique International, 1913.

Wetenschappelijke verenigingen :

— Art et Science, F., 1911.

— Kölner Vereinigung für rechts- und staatswissenschaftliche Fortbildung, D., 1911.

— Sociétés Dendrologiques de Berlin, D., 1913.

Onderwijsinstellingen :

— Literature Classes Sheffield, G.B., 1910.

— Ecole Normale d'Institutrices d'Arras, F., 1912.

— H.B.S. Utrecht, Nl., 1912-1914.

— Königlichen Baugewerkschule Essen, D., 1913.

Oud-leerlingenverenigingen :

— Association des anciennes élèves du Lycée Fénélon de Lille, F., 1911.

— Anciens élèves de l'Ecole Polytechnique de Paris, F., 1914.

We stellen vast dat de verscheidenheid zeer groot is. Kwantitatief gezien kwamen heel wat mensen uit onderwijskringen (scholen of onderwijzersverenigingen). Men zou kunnen veronderstellen dat bij deze groepen een grote vraag naar stadstoerisme (vorm van cultuurtoerisme) aanwezig was. Het waren voornamelijk kringen met wortels in het onderwijs ($\pm 61\%$), die belangstelling hadden voor Brugge.

Wat betreft de binnenlandse groepen maakten we onderscheid tussen schoolgroepen en niet-onderwijsgroepen.

samenstelling	1910	1911	1912	1913	1914	totaal
scholen	17	23	20	14	18	92
andere	4	3	10	9	5	32
gn. geg.	-	-	-	-	-	-
totaal	21	26	30	23	23	123

Het overweldigend aantal schoolbezoeken verklaart hier voor een groot deel waarom mei en juni de piekmaanden waren voor het binnenlands toeristisch bezoek. Schoolbezoek overheerste in de voorjaarsperiode ($\pm 75\%$). Onder de andere groepen troffen we

congresgangers (Laryngologencongres te Gent in 1911) aan en beroepsgroeperingen zoals de «Association belge des Dessinateurs en dentelles et broderies» (1911) of de «Société d'Horticulture de Gand» (1913).

Na analyse van de aanvragen voor kosteloos bezoek van de bezienswaardigheden in de periode 1910-1914, kan men besluiten dat ééndagstoerisme kenmerkend was voor Brugge. De bijzondere relatie tussen de stad en de kust op het vlak van het toeristisch cliënteel werd bevestigd door de herkomst van de vreemde toeristen. Opmerkelijk is tevens de relatief hoge frequentie van de bezoeken in het voorjaar, hetgeen wel eens typerend zou kunnen zijn voor het stadstoerisme. Tenslotte stelden we vast dat vooral mensen uit de pedagogische sfeer zich aangetrokken voelden tot Brugge. Zou dit dan het cliënteel zijn van het cultuurtoerisme? We willen echter nogmaals beklemtonen dat deze conclusies opgaan voor de kosteloze bezoeken, doch we vermoeden dat ze wel de richting aangeven van eventuele besluiten voor de totale toeristische vraag in Brugge.

Naar aanleiding van deze resultaten willen we bij wijze van overgang naar het volgende punt, even het belang aanstippen van de groepsreizen. Toen de rondreizende godsdienstonderwijzer Thomas Cook (1803-1892) in 1832 interesse betoonde voor het organiseren van vervoer en lunch voor de Bond van Geheelonthouders, wist hij niet waartoe dit zou leiden⁶¹. Hij zette in Groot-Brittannië een hele organisatie op — contracten met spoorweg- en scheepvaartmaatschappijen en overeenkomsten met hotels — die de kern zou worden van zijn latere doorbraak in de toeristische sector⁶². Het voorbeeld van Cook werkte aanstekelijk en overal in Europa ontstonden reisagentschappen. Zo vonden we enkele agentschappen in Groot-Brittannië die contacten legden met Brugse instanties voor georganiseerde trips, de zogenaamde «package holidays». Hun recruteringsgebied was zeer verscheiden, hetgeen blijkt uit enkele voorbeelden⁶³.

61. PUDNEY J., *The Thomas Cook Story*. London, 1953.

62. SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72 : bundel 1913. Zo werd de trip naar Brugge, van de «Officiers des Torpilleurs Hollandais» op 4 mei 1913, geheel verzorgd door het agentschap van Cook.

63. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Vlaamse Primitieven 1902.

- Londen : — dr. Henry S. Lunn Ltd⁶⁴.
- Dallers Tours
- Midlands : — Dean and Dawson Agency
- F.O. Hayware Agency
- N.-Ierland : — Mc Crea and Mc Farland Agency
- Z.-Engeland : — Curtiss ans Sons
- English and Continental Agency

De meeste van deze agentschappen werkten samen met de «Belgian State Railway and Mail Package Service» en hadden bureaus in de grote steden in Groot-Brittannië. Dergelijke organisaties droegen in grote mate bij tot de popularisering van het reizen. Door hun akties verlaagden zij de sociale drempel van het reizen. Zij gaven de toerist een nieuwe vorm van zelfbewustzijn, waardoor hij duidelijk te onderscheiden viel van de plaatselijke bevolking. Het gedrag van de reiziger werd grotendeels bepaald door wat men hem voorhield in tal van hulpmiddelen zoals reisgidsen.

III.B. Mentaliteit van de toerist

Vooreerst willen we stellen dat het moeilijk is om een precies beeld te geven van de toeristische mentaliteit in een bepaalde periode⁶⁵. Aangezien het gedrag van de toerist grotendeels bepaald werd door de normen in de internationale reisgidsen en aanverwante toeristische literatuur, gingen we uit van deze bronnen. Het is onze bedoeling om de typerende trekjes van de bezoeker weer te geven en vervolgens de relatie tussen de toerist en de lokale bevolking te bekijken.

64 SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72 : bundel 1913. Dit agentschap meldde aan het stadsbestuur dat zo'n 1.500 à 2.000 Engelse toeristen in juli en augustus via hun bemiddeling de stad zouden bezoeken.

65. cfr. PIMLOTT J.A.R., *The Englishman's Holiday : a social History*. London, 1947 (herdruk in 1976). Dit is nog steeds het beste werk op het vlak van toeristisch gedrag rond de eeuwwisseling, maar het behandelt slechts Groot-Brittannië.

III.B.1. Het toeristisch gedrag tussen 1890-1914

Waarom publiceerde men reisgidsen en wat hadden ze te melden aan de toerist? Welke bijzondere tips kregen bezoekers van Brugge?

Om de betekenis van de reisgidsen voor het toeristisch verkeer te schetsen vertrekken we van de vaststelling van J. Coucke. Hij zag Engelse toeristen die zich naarstig oriënteerden aan het station met hun Baedeker⁶⁶. Daarmee is reeds het één en ander duidelijk gemaakt over de positie van de toerist. Het uitgeven van reisgidsen had namelijk de bedoeling om de reiziger een meer onafhankelijke positie te geven ten opzichte van de mensen die rondleidden en de toeristische verenigingen. Men wilde de toerist raad geven over de beste manier om geld, tijd en energie te besteden om aldus het maximum uit de trip te halen. De uitgever probeerde om elk type reiziger te bereiken door een gevarieerd aanbod te bieden. De reisgidsen waren vrijwel altijd voorzien van stadsplattegronden, zodat men de kaart kon raadplegen vooraleer de stad in te trekken, teneinde zo weinig mogelijk tijd te verliezen.

Sommige uitgevers beweerden dat het vermelden van de naam van de reisgids bijdroeg tot een betere service vanwege de hoteldiensten⁶⁷. De «Cycliste Belge Illustré», verantwoordelijke uitgever van een gids, vond zichzelf een «serieus» toeristisch orgaan en een vertegenwoordiger van «goed volk»⁶⁸. Er verschenen ook gidsen die wilden tegemoet komen aan de verlangens van bedevaarders. De auteur van het boekje gaf de reizigers nog de raad om alvast bij hun aankomst in Brugge enkele aalmoezen te geven voor het goei doel⁶⁹.

Lokale gidsjes gaven veel praktische informatie in verband met diensten in de stad of over het munt- en metriekstelsel, dit laatste vooral voor de talrijke Engelsen. Afgaand op hetgeen men allemaal vertelde in de reisgidsen zou men haast besluiten dat een toerist

66. COUCKE J., o.c., p. 4.

67. CONTY, Belgique circulaire — guide pratique. Paris, 1891, p. 18.

68. Guide du Vélocipédiste et du Voyageur Touriste en général. Bruxelles, 1892, p. VI.

69. MATHEW HARRIS A., An illustrated guide for visitors to Bruges. Bruges-London, 1904.

zonder handleiding een «gewillig slachtoffer» zou worden van de plaatselijke bevolking. Het valt echter niet te ontkennen dat een toerist moeilijk een zelfstandige beslissing kon nemen, indien hij niets afwist van de lokale toestanden. Het toeristisch gedrag was dan ook het in praktijk brengen van een normenstelsel, zoals gepropageerd in de toeristische literatuur.

De praktische wenken hadden vooral betrekking op de gebruiken in de hotelsektor. Zo werd van een galante man, die vergezeld was van een dame, verwacht dat hij altijd zou opteren voor een 1e klassehotel⁷⁰. Vrouwelijke toeristen die alleen reisden verbleven het best in een pension. Alleenreizende mannen konden goedkoop verblijven in een taverne, als ze het tenminste niet te nauw namen.⁷¹ De reiziger deed er goed aan om vooraf de kamerprijs vast te leggen met de uitbater. Gasten die enkel bleven slapen in een hotel, mochten zich aan hogere prijzen verwachten dan zij die ook het avondmaal gebruikten⁷². Toeristen mochten protesteren wanneer de rekening niet juist was en werden aangeraden om precies na te gaan waarvoor ze betaalden.

Met betrekking tot Brugge troffen we in sommige gidsen speciale tips aan voor buitenlanders die er permanent wilden wonen, hetgeen voornamelijk het geval was bij Engelse katholieke families. Daarbij wees men op de mogelijkheden van het Engels onderwijs te Brugge (o.a. English College, St.-Georges School, St.-Mary's College en St.-Peter's College) en over de wijze waarop men in Brugge boodschappen deed⁷³.

De beperktheid van het bronnenmateriaal liet niet toe om diepgaande vaststellingen te doen. Daarvoor zou men in een aantal landen de toeristische literatuur moeten doornemen en analyseren vanuit het standpunt van de toerist. Mentaliteit is moeilijk te meten en te

70. BAEDEKER K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*. Leipzig, 1901, inleiding.

71. BAEDEKER K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*. Leipzig, 1901, pp. 1-13.

72. WARD-LOCK and Co., *Guide to Belgium including the Ardennes and Luxemburg*. London, s.d., p. 5.

73. REED-LEWIS W.M., *Bruges. An English Guide*. Bruges, 1895, p. 5.

vatten. Toch menen we te mogen besluiten dat de bezoeker van Brugge eerder gedistingeerd was. Reizen was immers geen goedkope aangelegenheid en dit leidde ertoe dat het in eerste instantie een voorrecht was voor de goeode klasse. Men moet dan nog een wezenlijk onderscheid maken tussen het toerisme bijvoorbeeld te Oostende dat op een hoog niveau stond en het stadstoerisme dat minder exclusief was. Brugge was dan ook in trek bij de middenklas-setoerist. Groepsreizen tegen een verminderde prijs en het boeken van kant en klare reizen hadden wel degelijk een democratiserend effect, doch van echt sociaal toerisme kan men nog niet spreken⁷⁴. Dit laatste type was echter wel aan het doordringen in Engeland gedurende het laatste kwart van de 19e eeuw. Geschoolde textielarbeiders uit de Midlands werden gestimuleerd om weekendtrips te maken naar de zee of de bossen⁷⁵. Vooraleer men echter deze stap kon zetten, moesten de arbeiders ruimschoots kunnen voldoen aan de primaire en secundaire behoeften. Het zou interessant zijn om deze evolutie eens na te gaan in de Belgische industriële centra. Het bezoek van de «Société Ouvrière Excursionniste de Grivegnée» in 1913 aan Brugge, zou kunnen een aanwijzing zijn voor de trage receptie van het Engelse idee⁷⁶.

III.B.2. Relatie lokale bevolking-toerist

In eerste instantie zou men kunnen opperen dat het toerisme een zegen was voor de Brugse bevolking, zeker als we rekening houden met de slechte economische toestand van Brugge na het faillissement

74. Reeds in 1887 kon men in de «Halletoren» op geregelde tijdstippen advertenties lezen van de reisorganisatie l'Excursion (o.l.v. Ch. Parmentier, Boulevard Anspach te Brussel). Dit bureau bood kant en klare reizen aan naar de uithoeken van Europa. Men kon zelfs cruises doen in de Middellandse en Zwarte Zee, gekoppeld met vooraf geregelde uitstapjes vanuit de aanleghavens (cfr. Deutsche Levante Linie, Voyages pour le Levant. Manuel de 1909.)

75. WALTON J.K., The demand for working-class seaside holidays in Victorian England, in : The Economic History Review, sec. series, vol. XXXIV, nr. 2, may '81, pp. 249-265.

76. SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72 : bundel 1913.

van de Bank Dujardin in 1874⁷⁷. Toch moeten we een aantal bemerkingen maken omtrent deze situatie.

Ook nu zien we dat rustige dorpjes in de bergen of aan zee, gedurende de zomermaanden als het ware onder de voet gelopen worden door niets ontziende opdringerige toeristen. Kunnen we voor de periode 1890-1914 te Brugge, problemen aanwijzen, die het gevolg waren van de toeristische ontwikkeling? Dat er vroeger reeds moeilijkheden waren op dit vlak wordt bewezen door een kritische opmerking van Trimbach over de evolutie in Frankrijk: «Cette invasion pacifique lui donnait quelques fois l'impression de n'être plus chez elle et elle l'accusait souvent d'être une des causes principales de l'augmentation des prix et de la cherté de la vie»⁷⁸.

Doorbraak van het toeristisch vrijetijdspatroon kan inderdaad een bedreiging vormen voor de eigenheid van een stad, streek of land. Het feit dat de levensduurte stijgt met de toevloed van toeristen is één van die onaangename gevolgen voor de lokale bevolking. De vraag is nu in hoeverre deze bedenkingen opgingen in het Brugge rond de eeuwwisseling?

We zijn niet ingegaan op de problematiek van de stijgende levensduurte, maar menen toch te mogen vooropstellen dat Brugge niet onderhevig was aan stijgingen ten gevolge van de toeristische ontwikkeling. Sociale problemen lijken ons eerder voor de hand te liggen in een stad die zich moeizaam probeerde op de richten uit een periode van crisis.

Commercialisering van het toeristisch produkt (uitbreiding van het aantal winkels, opschriften, reclames, elektrische trams) zou men in zekere zin als verstoring van het oorspronkelijk karakter kunnen omschrijven. In 1899 werd een verzoek geweigerd van Boussy om affiches en reclames uit te hangen op monumenten en poorten⁷⁹. Twaalf jaar later protesteerde de Commissie ter bescherming van de kunstzichten tegen de elektrische trams en vroeg om een ander

77. MAERTENS A., *Leven en dood van een bank in de 19e eeuw*. Brugge, 1949, p. 112.

78. TRIMBACH A., *Le tourisme international*. Paris, 1938, p. 10.

79. SAB, *Verslagen der zittingen van het college van burgemeester en schepenen* SC. 66 : zitting 2 januari 1899, blad 36.

traject en een trolleystelsel te gebruiken⁸⁰. Kannunik Duclos verzette zich zelfs tegen het onesthetisch karakter van de steunen voor de telefoonraden⁸¹. Deze bedenkingen en akties waren echter te begrijpen, gezien de bekommernis van enkele verenigingen om het behoud van het stadszicht.

Echte contacten tussen de toerist en de lokale bevolking bleken in die tijd eerder gering te zijn. Stratton vond Brugge een aangename stad voor de toerist omdat de bedelaars schaars waren. Ze stelde geen echte armoede vast en de kinderen hadden een opmerkelijk braaf karakter⁸². Deze aanduidingen wijzen enigszins op het feit dat men het Brugse volk als een onderdeel van het toeristisch aanbod zag. Duclos bedoelde hetzelfde, wanneer hij in zijn gids aanraade om eens door de stad te wandelen om de sfeer te proeven, om te zien hoe een Bruggeling leefde en zijn vrijetijd doorbracht⁸³. Sommige toeristen kwamen trouwens af op de reputatie van de Brugse vrouwen, waarvan Coucke wist te vertellen dat het passionante te wijten was aan een rasvermenging met de Spanjaarden in de XVIe eeuw⁸⁴. Victor Hugo besloot in één van zijn brieven over Brugge ietwat ontgoocheld : «A propos, je n'ai pas vu une seule circassienne à Bruges», allusie makend op hetgeen zijn reisgids gemeld had over de schoonheid van de Brugse vrouwen⁸⁵. Voor twee Hollandse bezoekers was het treffen van een mooi meisje in het St.-Janshospitaal bij hun bezoek het mooiste feit van hun ganse trip naar Brugge⁸⁶. De Brugse bevolking was precies een onderdeel van de bezienswaardigheden, een soort levend curiosum.

Alhoewel het doornemen van de gemeentebladen erg weinig opleverde omtrent de verhoudingen tussen de toeristen en de lokale

80. Gemeenteblad van Brugge, 4 februari 1911, p. 58.

81. DUCLOS A., *Bruges. Histoire et souvenirs*. Bruges, 1910, p. 256.

82. STRATTON M., *Bruges. A record and an impression*. London, 1914, pp. 55-86.

83. DUCLOS A., *Bruges en un jour*. Bruges, 1900, pp. 5-10.

84. COUCKE J., o.c., p. 4.

85. HOSTEN E.-STRUBBE E., *l'Opinion de Victor Hugo sur Bruges en 1837*. Bruges, 1930, p. 16.

86. PBC, 106AD2 (1) : Brugge gezien door vreemdelingen. Artikel in een (onbekende) Nederlandse krant van 23 augustus 1879.

bevolking, bleek er toch wel iets mis te lopen. In 1905 kwam Minnebo immers met een bijzonder voorstel op de proppen. Volgens sommigen werden de vreemdelingen onheus behandeld door straatjongens, die hen pestten, achtervolgden en probeerden geld af te troggelen. Minnebo wilde nu een speciale vergoeding geven aan agenten in burger om dit te verhinderen. De Wulf pleitte om op school eerbied aan te leren voor de vreemdelingen. Uiteindelijk kwam er niets van dit alles terecht omdat vele jongens niet eens naar school gingen en men ook reacties vreesde van het milieu van deze kinderen wanneer men actie zou nemen. Dit leidde ertoe dat toeristen die op de reitjes voeren een goed mikpunt waren voor straatbenden⁸⁷. In 1911 kwamen dezelfde problemen voor met dezelfde remedies. Verhoef stelde dat het volk zich tegen het gezag zou keren indien men die jongens strafte⁸⁸. Deze toestanden wijzen er min of meer op dat de lagere bevolgingsklasse zich niets aantrok van de mooie toeristische schijn. Zij was niet bereid om te plooiën voor het voorgestelde normensysteem van stadswege.

Een minder «sociaal» gevolg van de toeristische drukte was het feit dat de plezierbootjes en de vele vreemdelingen storend werkten op de nesten van de zwanen, die bijgevolg naar een andere plaats overgebracht werden tijdens de broedperiode.⁸⁹

Als besluit kunnen we stellen dat de lokale bevolking bij veel vreemdelingen aanzien werd als een deel van het toeristisch aanbod. In de gidsenliteratuur werd nooit melding gemaakt van eventuele problemen, hetgeen trouwens schadelijk zou geweest zijn voor de stad. Binnenskamers bleek echter dat niet iedereen zijn spreekwoordelijke pet afnam voor de toerist. Net zoals nu kwam het erop aan om een evenwicht te vinden tussen het eigene van de stad en de veranderingen door het toerisme, dat door dat eigene werd opgeroepen.

87. Gemeentebld van Brugge, 2 september 1905, pp. 529-531.

88. Gemeentebld van Brugge, 1 juli 1911, p. 279.

89. Gemeentebld van Brugge, 24 februari 1913, p. 211.

Algemeen besluit

De toeristische propaganda, essentieel voor de ontwikkeling van de toeristische industrie, werd voornamelijk verspreid door de nationale spoorweginstanties en de pers. Ze bereikten een breed internationaal publiek, werkten stimulerend in op de massa en schiepen aldus een aantrekkelijk beeld van Brugge. Het toenemend gebruik van reisgidsen, het groeiend aantal toeristische uitgaven in het algemeen, was kenschetsend voor het toenemend individueel bewustzijn van de toerist.

Om echter te kunnen uitgroeien tot een volwaardig attractief toeristisch centrum was het noodzakelijk om te beschikken over een degelijke infrastructuur. Het logiesaanbod vormde daarin een belangrijk aandeel en werd gekenmerkt door kleine hotels met geringe receptiecapaciteit. Het comfort was bescheiden, doch de lage prijzen compenseerden dit in voldoende mate. De keuze van de verblijfsformule werd bepaald door de inhoud die de toerist aan zijn verblijf wenste te geven.

Over de omvang van het toerisme valt bijzonder weinig te zeggen. Rekening houdend met het beperkte bronnenmateriaal, konden we een beperkt beeld schetsen van het cliënteel na 1910. Brugge was het voorwerp van ééndagstoerisme in de zomermaanden. Het voorjaar behoorde ook tot de drukkere periodes. Engelsen en Fransen konden er het talrijkst aantreffen, een trend die ook aan de kust bestond. De sociale achtergrond van veel bezoekende groepen was terug te brengen tot de pedagogische sfeer in al haar uitingen. De groei van de toeristische sektor te Brugge bracht echter op sommige ogenblikken spanningen mee binnen de sociale geledingen van de stad.

Uit de vele genoemde feiten moge duidelijk worden dat in de vorige eeuw het reizen voor allerlei doeleinden een belangrijke plaats gaan innemen is in het leven van de mens. Weliswaar was het nog een zaak van de «happy few», maar in de loop der jaren werd die «happy few» steeds talrijker. Dit alles heeft geleid tot een spektakulaire ontwikkeling van de toeristische industrie.

